

Wychodzi zeszyta-
mi miesięcznemi.

Cena w Warsza-
wie: rocznie rs. 4.—
pół-rocznie rs. 2.—
kwartalnie rs. 1.

PAMIĘTNIK

Redakcyja przy ulicy
Nowy - Świat
Nr. 1247 (61).

Cena na Prowincyi
w Cesarstwie I. za
granicą: rocznie rs.
5; półrocz. rs 2 k. 50

TOWARZYSTWA LEKARSKIEGO WARSZAWSKIEGO.

Zeszyt 3.

Wrzesień

1872 r.

CZYNNOŚCI

TOWARZYSTWA LEKARSKIEGO WARSZAWSKIEGO.

POSIEDZENIA OGÓLNE.

Posiedzenie 17-e dnia 6-go Sierpnia 1872 r.

Prezes: Kol. B r o d o w s k i.

TREŚĆ I. Przyjęcie protokołu. — II. Korrespondencya. — III. Zdanie sprawy przez kol. S z o k a l s k i e g o, z czynności kupna i budowy domu dla Towarzystwa.

I. Protokół posiedzenia poprzedzającego po odczytaniu przyjęty.

II. Nadesłano:

1) Odezwa Towarzystwa badaczy przyrody istniejącego w Kijowie, przy Uniwersytecie Ś-go Włodzimierza, w której takowe proponuje wymianę wydawanych pism (Propozycya przyjęta).

2) Protokół posiedzenia Kaukaskiego Cesarskiego Towarzystwa Lekarskiego z d. 26 Czerwca 1872 r.

Pam. T. L. W. t. LXVIII.

57

3) Wykład Chirurgii szczegółowej Emmerta w przekładzie polskim, dokonany przez tłumaczy patologii szczegółowej Niemejera.

4) Dr. Wilhelm Aleksander Freund z Karlsbadu członek korespondent naszego Towarzystwa przesyła dla Biblioteki.

a) Eine noch nicht beschriebene Missbildung am Bauch und Becken eines 23 jährigen Mädchens v. W. A. Freund, z tablicą figur.

b) Zwei Fälle von Haematometra und Haematokolpos lateralis, bei Atresie eines rudimentären Scheidenkanals eines Uterus duplex, z tablicami figur, tegoż autora.

c) Zur Pathologie und Therapie des veralteten Inversio Uteri puerperalis und des complicirten prolapsus uteri, v. D. W. A. Freund.

III. Kol. Szokalski jako Sekretarz stały zdaje Towarzystwu szczegółową sprawę z całego interessu kupna i budowy domu, którego kamień węgielny po ukończeniu dzisiejszego posiedzenia ma być założony, a w którym na przyszłość, w myśl testamentu ś. p. Jana Bęcwicza, Towarzystwo ma znaleźć własne pomieszczenie.

Poczem P. Jankowski, jako pisarz Towarzystwa, odczytuje wypisany na pergaminie dokument zawierający wiadomość co do celu budowy naszego domu, składu Towarzystwa w chwili obecnej i t. p. szczegółły. Dokument ten obok kamienia węgielnego ma zostać zamurowany w ścianie domu rzezonego.

Na tem posiedzeniu ukończono.

Dr. W s z e b o r.

Posiedzenie 18-e dnia 3 Września 1872 r.

Prezes; kol. B r o d o w s k i.

TREŚĆ 1. Przyjęcie protokołu.—2. Korrespondencya.—3. Wyleczeni^e wysięku opłucnej ścieśnionem powietrzem.—4. Sprawozdanie z tłumaczonych dzieł przez Dra. W y r z y k o w s k i e g o i przedstawienie go na członka czynnego Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego.—5. Treściwe sprawozdanie z czynności sekcji anatomii patologicznej na 45 zjeździe naturalistów i lekarzy w Lipsku.—6. Ospa rodnia u dziecka przed rokiem szczepionego limfą ospy ochronnej.

I. Protokół posiedzenia poprzedzającego po odczytania przyjęty.

II. Nadesłano;

- 1) Dr A. Amussat (fils), Traitemest du cancer du col de l'uterus par la galvano-caustique thermique.
- 2) Dr A. Amussat (fils), De l'emploi de l'eau en chirurgie
- 3) " " Lithotome double d'Amussat,
- 4) " " Issue spontanée de calculs vésicaux au devant du scrotum,
- 5) " " Pierre enchatonnée extraite par la taille prérectale avec emploi du lithotome double d'Amussat.
- 6) " " De la galvano-caustique chimique.
- 7) " " De l'hypospadias.
- 8) " " Cas de stérilité chez l'homme cessant apres la gnérison d'un phimosis.

9) Dr Tuchmann. Taille périnéale pratiquée sur un enfant.

10) Morpain. Sarcocèle encéphaloïde.

11) Dr Cahours. De la lithotripsie uréthrale.

12) Dr Schweitzer. Du traitement de la fistule à l'anus par la cantérisation linéaire.

III. Kol. Wincenty B r o d o w s k i przedstawia starozakonną przyslaną z Witebska do zakładu leczenia ścieśnionem powietrzem. Chora przed kilkunastu miesiącami zapadła na zapalenie płuc i opłucnej ze strony prawej, była także leczona, lecz skoro pozostały wysięk opierał się wszelkim środkiem lekarskim, jakie jej przez miejscowych lekarzy były stosowane, za poradą tychże przybyła do Warszawy. W chwili zgłoszenia się do Dra B. w dniu 26 Maja r. b. czuła się bardzo osłabioną, wieczorami doznawała dreszczów, nocną porą pociła się, kasze uciążliwy męczył ją, przyczem w płwocinie spostrzegano przymieszkę krwi. Stan gorączkowy chwilami wzmagał się, towarzyszyły objawy niezytu żołądka. Fizykalne badanie wykazało wówczas rozszerzenie prawej połowy klatki piersiowej, wygładzenie międzyżebry, odgłos tępy już na wysokości 3-go prawego żebra rozciągający się ku dołowi a oddech oskrzelowy. Wątroba wystawała na 2 palce w podżebrzu. Po 2 miesięcznej kuracyi ścieśnionem powietrzem wysięk został wchłonięty, oddech oskrzelowy w zupełności znikł, obie połowy klatki są prawidłowych rozmiarów, jedynie tylko pozostaje bardzo mała różnica w odgłosie pomiędzy stroną prawą i lewą.

Kolega B. nadmienia że mając sposobność spostrzegania dotąd przeszło 200 wypadków wchłonięcia wysięku jamy opłucnej jedynie przez kurację ścieśnionem powietrzem, doszedł do przekonania, że lepszego środka leczniczego nad tenże, dotąd nie zna i za najdzielniejszy go uważa, tem więcej że nigdy nie zdarzyło mu się widzieć zapadnięcia klatki po wchłonięciu się wysięku.

IV. Kol. P o g o r z e l s k i, zdaje sprawę z tłumaczeń dzieł: B. S c h u c h a r d t' a. Farmakologia ogólna i receptura, L. P o s n e r a Farmakologia szczegółowa, Prof. C. G e r h a r d t a Wykład auskultacyi i perkusyi, dokonanych przez Dra Wyrzykowskiego, a niewdając się w rozbiór oryginałów jako powszechnie za wzorowe uznanych, nadmienia, że przekład dokonany został sumiennie, językiem czystym, stylem pięknym, tak że Dr W. zasłużył się dostatecznie, aby życzeniu jego wejścia do tow. lek. jako członek czynny, uczynić zadość, na co zgodzono się jednogłośnie.

V. kol. P r e z e s komunikuje zebranych na posiedzeniu kolegom, niektóre szczegóły z anatomo-patologicznej sekcji 45 zjazdu naturalistów i lekarzy w Lipska, odbytego między 12—18-stym Sierpnia.

Na tym zjeździe po raz to pierwszy odrębną sekcję przeznaczono dla anatomii patologicznej; dotąd dyskusje w kwestjach odnoszących się do tej nauki, toczyły się na posiedzeniach sekcji anatomii i fizjologii.

Kwestje naukowe tu roztrząsane nie wszystkie mogą zająć ogół lekarzy. Znaczniejsza ilość udzielonych na tej sekcji postrzeżeń jak np. R i n d f l e i s c h a rozkrzewiania się naczyń w płucach, A c k e r m a n n' a opis rzadkiego wypadku zapalenia płuc. F r i e d l a e n d e r a o niektórych szczegółach dotyczących budowy wilka (lupus), mianowicie zaś o obecności w nim tak zw. komórek olbrzymich, (*) a więc i o podobieństwie do budowy gruzełka B i e s i a d e c k i e g o, o zrastaniu się przeciętych naczyń krwionośnych i o infarktach, i inne zajmować mogą tylko specjalistów, dla tego bliższe o nich

---

(*) Rzecz wcale nie nowa, gdyż podobne spostrzeżenia, jak to ze sprawozdania T-wa o pracy Dra Heringa widać, daleko pierwiej poczynione były w tutejszej pracowni anat. patol. jakkolwiek do wcale odmiennych doprowadziły wniosków.

szczególne, kolega Prezes pomija i tylko o dwóch kwestjach ogólnie lekarzy mogących zainteresować, pragnie wspomnieć mianowicie:

1-o O etiologii chorób zakaźnych.

2-o O niektórych szczegółach sprawy zapalenia dotyczących.

ad 1) Wiadomo że w ostatnich czasach coraz więcej chorób zakaźnych jak np. ospa (variola), posocznica (septicæmia), cholera, róża (erysipelas) i t. d. zaczęto wyprowadzać z zagnieżdżenia się i mnożenia w ustroju naszym roślinnych pasożytów (grzybków), przedstawiających się pospolicie w postaci tej przejściowej ich formy, która nosi nazwę micrococcus. Pomimo najmobilniejszych badań nie udało się dotychczas wykryć różnicy pomiędzy wzmiankowanymi formami w rozmaitych chorobach zakaźnych znajdowanymi; poprzestawano więc na odróżnieniu jednych od drugich za pomocą epitetów, od nazwy odoasnej choroby pochodzących, jak np. micrococcus septicus it. p.

Do zwolenników pasożytnego pochodzenia chorób zakaźnych należy także i K l e b s. Ten na ostatnim zjeździe naturalistów i lekarzy komunikował swoje spostrzeżenia nad trzema chorobami (variola, pestis boum, septicæmia), które jakkolwiek nie doprowadziły go do wykrycia różnicy ani postaci, ani wielkości mających wywoływać je grzybków (micrococcus), to jednak pozwoliły dojść mu do tego wniosku, że takowe w każdej z pomienionych chorób w odmienny sposób grupują się.

Poruszono również i kwestye pasożytnego powstawania róży (Erysipelas). Z e n k e r zaś przestrzegał, aby przy tego rodzaju badaniach nigdy nie spuszczano z oka tej okoliczności, że zakaźne choroby mogą przysposabiać grunt tylko dla roślinnych pasożytów. Dla poparcia tego zdania B i e s i a d e c k i przytoczył następujące postrzeżenie: wystawiając płetwę żaby na działanie collodii cantaridati wywoływał niekiedy tak mocnego natężenia zapalenia, że takowe bardzo prędko przechodziło w zgorzel.

Otóż w takim strupie znajdował bardzo często najzupełniej takie same grzybki, którym przypisują raz powstawanie róży, drugi raz posocznicy itd.

Co się tyczy kwestyi zapalenia, ta wystąpiła na sekcji anatomo-patologicznej zjazdu w postaci pojedynku naukowego pomiędzy Strickerem i Conheimem, który oddawna był zapowiedziany w pismach publicznych lekarskich, a wywołany został podaniem przez Strickera w wątpliwość zasadniczych spostrzeżeń Conheim'a, które miały go stopniowo doprowadzić do wykrycia owego głośnego w ostatnich czasach przechodzenia bezbarwnych ciałek przez nienaruszone ściany naczyń. Wiadomo, że jest ono odtąd uważane przez bardzo wielu za najistotniejszy objaw a przez niektórych nadto za bardzo obfite źródła nowotworów. Historia tego wykrycia przez Conheim'a miała być następująca.

Wiadomo, że rogówka zwierząt, a przedewszystkiem żab była najczęstszem polem doświadczeń przedsiębranych w celu wyjaśnienia zapalenia, że zrazu Strube pod przewodnictwem, V i r c h o w' a a potem H i s s a i inni doszli do przekonania, że w podrażnionej rogówce komórki jej w jednych razach zwiększają się, mętnieją, ulegają wstecznym przemianom, w innych zaś dzielą się i dają początek nowym komórkom a stosownie do natężenia i rodzaju podrażnienia powstawać ma nowa tkanka lub przy bardzo szybkim dzieleniu się komórek, ropienie. Zkąd wniosek, że zapalenie polega przedewszystkiem na zmianach w komórkach danej tkanki zachodzących. V. Recklinghausen wykrywszy w tkance łącznej tak zwane komórki wędrujące, dostrzegł wkrótce, że w miejscu podrażnienia w każdej takiej tkance zgromadza się większa ich ilość niż w stanie prawidłowym, ostrzega zatem, ażeby nie wszystkie komórki nowe znajdujące się w tkance łącznej, (a więc i rogówce) zapaleniu uległy odnosić do mnożenia się dawniejszych stałych jej komórek.

C o n h e i m poszedł jeszcze dalej. Na mocy podobnych doświadczeń, jakie były przez Virchow'a i Hiss'a czynione, różniące się od tych ostatnich tem głównie że podrażnione rogówki przed zbadaniem ich za pomocą mikroskopu barwił rozczytnem chlorku złota, doszedł do przekonania, że dawniejsze stałe komórki, pomimo obecności znacznej ilości nowych, nie ulegają zmianom postępowym, a ztąd oczywiście wniosek, że wszystkie nowe komórki należy odnieść do innego źródła niż do dzielenia się dawniejszych. Zwrócił się zatem do sąsiednich tkanek, mianowicie do nabłonka pokrywającego tak przednią, jak i tylną, powierzchnią rogówki i do twardówki, wszakże badania tych sąsiednich części ujemne dały wyniki.

Należało więc pochodzenia nowych komórek przy zapaleniu szukać jeszcze dalej, gdzież kiedy nie w układzie naczyniowym? Widząc już ze spostrzeżeń przez innych badaczy poczynionych że zarówno ciała limfatyczne, jak i ciała białe krwi chciwie pochłaniają barwki ziarniste, nastrzykiwał takowe w woreczki limfatyczne żab po przednim podrażnieniu ich rogówek. Po czem badając zmienioną zapaleniem rogówkę zauważył, że znaczna ilość młodych komórek zawiera drobinki zastrzykniętego barwika ztąd wniosek, że takowe pochodzą z naczyń. Chodziło tylko o to, aby wykryć drogę, którą przedostały się one po za ścianę naczynia do podrażnionej tkanki; w tym celu robił liczne badania na rozpiętych na polu drobnowidza i podrażnionych kreskach żywych żab i dostrzegł, że bezbarwne ciała krwi dostają się na zewnątrz naczyń przez nienaruszone ich ściany.

Wszakże wkrótce pokazało się, że nie Conheim pierwszy widział takie przenikanie bezbarwnych ciałek przez ściany naczyń. Kol. K o s i Ń s k i był jednym z pierwszych, który w czasopiśmie „Wiener Medizinische Wochenschrift” zwrócił uwagę, iż najzupełniej w tem sam sposób, jak to czynił Conheim i także same postrzeżenia nie tylko na kreskach, lecz i na języ-

ku żab poczynili przed 20 laty Addison i Waler. Conheim wszakże na to zaczepienie praw swoich pierwszeństwa nie raczył ani jednym słówkiem odpowiedzieć. Jakkolwiek bądź, od komunikacji C. datuje się najzupełniejsza zmiana w pojęciach odnoszących się nie tylko do zapalenia ale i do wielu innych spraw chorobnych. Na przechodzenie bezbarwnych ciałek przez ściany naczyń zaczęto patrzeć nie tylko jako na objaw stale towarzyszący zapaleniu, ale również jako na źródło rozmaitych nowotworów i t. p.

Nie wszyscy wszakże wpadli w taką ostateczność. Nie przecząc bynajmniej faktu przenikania bezbarwnych ciałek przez ściany naczyń podczas zapalenia, nie pomijali i zmian zachodzących w pierwiastkach anatomicznych samych tkanek. Jednym z najczynniejszych w przywróceniu udziału stałych elementów zapalanej tkanki był *S t r i c k e r* i pracujący pod jego kierunkiem. Stricker sprawdzając doświadczenia Conheima z małemi w nich odmianami doszedł do wręcz przeciwnego wniosku, mianowicie, że podrażnienie chociażby nawet najlżejsze np. z sąsiednich tkanek na rogówkę przechodzące, wywołuje w mniejszej lub większej ilości stałych jej komórek, rzeczywiste zmiany podobne do tych jakie były obserwowane przez *Virchow'a* i *Hiss'a*. Mniemanie zaś to popiera szeregiem wybornie przygotowanych preparatów drobnowidzowych.

Zakwestjonowawszy w ten sposób jedno z najgłówniej szych spostrzeżeń C. które właśnie miało być początkiem innych doprowadzających do wykrycia wyżej wzmiankowanych, *S t r i c k e r* zaatakował wnioski drugiego spostrzeżenia, które miało jeszcze bardziej do tego odkrycia zbliżyć, to jest: że obecność barwika ziarnistego wstrzykniętego do naczyń, a znalezione go w młodych komórkach, bynajmniej nie dowodzi pochodzenia tych komórek z naczyń. Przedstawił on preparat wzięty ze szpiku kostnego zwierzęcia, któremu do naczyń wstrzyknął znaczną

ilość barwika; w którym to preparacie można było widzieć barwik w stałych gwiazdkowatych komórkach tkanki szpikowej.

C o n h e i m na czynione sobie zarzuty odpowiedział w najniewłaściwszy i nieparlamentarny sposób. Podawwszy w wątpliwość uzdolnienie S t r i c k e r a w sporządzaniu drobnowidzowych preparatów, mających rozstrzygnąć tak ważne i subtelne kwestje, bronił się głównie w ten sposób, że doświadczenia przeprowadzone były z niedostateczną scisłością i nie podług metody przez niego użytej. Przedstawione zaś przez S t r i c k e r a preparata tak miał za nic, że nawet okiem nie rzucił, tłumacząc się nieusposobieniem do drobnowidzowych badań.

S t r i c k e r podniósłszy niewłaściwość znalezienia się C o n h e i m a i wykazawszy błahość zarzutów jego co do metody badania, przeprosił zgromadzoną publiczność za doznany zawód, że zamiast naukowej dyskusji znalazła się w obec sceny nieprzyzwoitej i gorszącej.

Samo takie postąpienie C o n h e i m a niedające się niczem wytłumaczyć, mimowolnie nasunęło niejednemu tę myśl że nie ów to szereg zakwestyonowanych przez S t r i c k e r a spostrzeżeń doprowadził C o n h e i m a do wykrycia przenikania ciałek bezbarwnych przez ściany naczyń, tylko że spostrzeżenia te były wynalezione do zamaskowania poczerpniętej już z kąd inną wiadomości o tym fakcie. Zresztą nie można znów odmówić C o n h e i m o w i tej zasługi, że fakt jak się okazuje wielkiej wagi w patologii, z zapomnienia wydobył.

Kolega S z o k a l s k i na zasadzie powyższego utrzymuje, że ani C o n h e i m ani S t r i c k e r wcale nie przyczynili się do wyjaśnienia tej kwestyi. Oddawna już wiadomo o czem i kol. S. własnymi doświadczeniami przekonał się już dawniej, że przy zapaleniu nowe spotykamy elementa komórkowe ale z kąd rzeczywiście te ciała się biorą, czy przez mnożenie

się komórek stałych, czy też z obrębu naczyń wysuwają się do zapalanej tkanki i zkład barwik w bezbarwnych ciałkach krwi pochodzi, tego nie rozstrzygnięto stanowczo a drobnowidzowe badania oparte na zbyt ruchomem polu mikrografii nie wyświadczyły dla nauki ważnej w tej kwestyi usługi.

Kolega P r e z e s w odpowiedzi kol. S z o k a l s k i e m u mówi, że wszelkie odkrycia na polu mikrografii, jeżeli tylko były gruntownie i ściśle przeprowadzone, utrzymują się w nauce i znakomicie ją wzbogacają.

Wszelkie zaś teorye pospiesznie budowane, to jest wyprowadzone ze stosunkowo nielicznych postrzeżeń, co gorsza postrzeżeń czynionych pod wpływem z góry już powziętych wyobrażeń, również szybko upadają bez względu na to czy takowe przy pośrednictwie czy też bez pośrednictwa drobnowidzowych badań powstały. Mieliliśmy tego świeże przykłady zarówno na teorii wyłącznie wysiękowej Szkoły Wiedeńskiej, jak wyłącznie komórkowej Virchowa. To samo niezawodnie czeka i teorię zapalenia wyłącznie na przenikaniu ciałek bezbarwnych przez ściany naczyń opartej.

Wszakże każda z nich przyczynia się do wyjaśnienia tego lub owego momentu zapalnej sprawy i nauka w rezultacie na tem zyskała. Każdy bezstronnie na tę sprawę zapastrujący się nie będzie obecnie hołdował żadnej wyłącznie z pomienionych teorii i żadnej z nich za zupełnie fałszywą nie poczyta, uzna przenikanie białych ciałek krwi zarówno i powstawanie wysięku we wielu razach za nader ważny objaw w zapaleniu, nie odmówi wszakże udziału czynnego w tej sprawie, niekiedy nawet przeważnego i samej tkance, na bodźce zapalne wystawionej. Zresztą doskonalenie się metod badania z jednej strony i trzeźwienie umysłu coraz większej ilości badaczy zdaje się ręczyć za to, że coraz rzadziej spotykać się będziemy z poronionemi płodami w nauce.

VI. Kolega S z o k a l s k i nadmienia o ospie rodniej (Variola) wydarzonej u dziecka po upływie roku od zaszczepienia ochronnej limfy z należytyym skutkiem. Dziecię to znajdowało się już w okresie podsychniania krost (St. exsiccationis), przyłączyła się niestety *błonica* na obu oczach przy silnem osłabieniu, bez widocznych przyczyn i dnia 3-go nastąpiło zejście śmiertelne.

Kol. S o m m e r miał sposobność widzieć kilkanaście wypadków tego rodzaju wysypki w Warszawskim domu dla Podrzudków i to w kilka lub kilkanaście tygodni po zaszczepieniu dzieciom tym limfy ochronnej z pozostaniem wyraźnych znaków. Wszakże formy zwykle były łagodniejsze, jako *ospica* (variolois) lub *ospa wietrzna* (varicella). Takie wypadki kończyły się zwykle pomyślnie; nader rzadko takie dzieci podlegają ospie rodniej (variola vera) a wówczas najczęściej ze śmiertelnem zejściem.

Kol. P o g o r z e l s k i widział *ospicę* (variolois) u chorej w Szpitalu Dzieciątka Jezus, rewakcynowanej z należytyym skutkiem. . *Ospica* wybuchła w czasie wykruszenia się pozostałych po zaszczepieniu strupów.

Na tem posiedzenie ukończono.

W zastępstwie: Dr. S o m m e r.

Posiedzenie 19-e dnia 17 Września 1872 r.

Prezes: kol. B r o d o w s k i.

TREŚĆ. 1. Przyjęcie protokołu.—2. Korespondencya. 3—Aneurisma labii superioris, kol. B r u n e r.—4. Zawłoka w bliskości oka i jej skuteczność, kol. J o d k o.—5. śmierć na ospę małego zaszczipionego dziecka, kol. P o g o r z e l s k i.—6. Ruptura uteri, preparat anatomiczny, kol. B r o d o w s k i Włodzimierz

I. Protokół posiedzenia poprzedzającego po odczytaniu przyjęty.

II. Nadesłano.

1) Odezwę wydziału lekarskiego przy Rządzie Gubernialnym Warszawskim istniejącego, załączającą okólnik Departamentu Medycznego w Petersburgu do wszystkich urzędów lekarskich gubernialnych. W okólniku tym Departament Medyczny zawiadamia że główny Zarząd służby lekarskiej lądowej Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej oświadczył życzenie wejścia w najściślejsze naukowe stosunki z zarządem wojenno lekarskim Rossyjskim, z uczonemi korporacyami w Rossyi i pojedynczemi osobistościami znanemi w świecie naukowym, i że w tym celu ma zamiar wysyłać im swoje prace, wydawnictwa, narzędzia, modele różnych sanitarnych przedmiotów i t. p. w zamian za otrzymanie prac uczonych rossyjskich w różnych gałęziach wiedzy lekarskiej. Departament Medyczny poleca Urzędowi lekarskim zawiadomić o tem Towarzystwa lekarskie w guberniach istniejące.

2) Takąż samą odezwę urzędu lekarskiego Warszawskiego z dołączeniem kopii tegoż okólni ka Departamentu Medycznego Petersburgskiego.

III. Kol. Bruner przedstawia średnich lat kobietę z guzem pulsującym na wardze górnej, wielkości dużego orzecha włoskiego i zajmującym przeważnie lewą jej połowę. Guz ten powstał od kilku lat w tem miejscu w skutek nałogowego przygryzania wargi. Naciskiem można zupełnie prawie ścisnąć ten guz a dotykając go palcem wyraźną w nim czuć pulsacyą i expansyę. Guz ten kol. Bruner uważa za aneurysmat i pyta się czy nie można by dla jego usunięcia próbować elektropunktury.

Kol. Kosiński, guz powyższy także za tętniak uważa, na co zresztą każdy z kolegów badających powyższą chorą z łatwością się zgodzi. Dotknięcie powyższego guza daje uczucie przepływu krwi w rozszerzonych i splecionych ze sobą przewodach, dla tego kolega Kosiński uważa że tętniak powyższy powstał w skutek rozszerzenia i przedłużenia tętnicy okrężnej wargi górnej (art. coronaria labii superioris) że zatem jest to aneurysma cirsoideum, najczęstsze jeszcze na czaszce, rzadkie w obserwowanem obecnie miejscu; na wardze bowiem dość często spotykać można tylko drobne, wielkości grochu, tętniaki. Odnosnie do leczenia, kol. Kosiński nie dzieli zdania co do skuteczności w tym razie elektropunktury, która zastosować się daje korzystniej w wypadkach tętniaków workowatych i stosunkowo małym otworem komunikujących z pniem tętnicznym, Sądzi że naprzód należy podwiązać tętnicę okrężną wargi górnej, co tu łatwo uskutecznić się da od strony błony śluzowej pod którą blisko pomiędzy włóknami mięśnia okrężnego ust przebiega owa tętnica. Jeżeli istnieją inne jakie tętnice lub anastomozy dostarczające krew do guza, udział ich musi być mniej przeważny, i dla uniknienia dalszego wypełniania się krwią tętniaka, wypadnie zastosować nacisk za pomocą właściwego opatrunku.

IV. Kol. J o d k o donosi iż w kilku wypadkach chorób oka używał z bardzo dobrym skutkiem zawłoki w bliskości oka przeprowadzonej. Miejsce dla zawłoki obierał zwykle na skroni gdzie przeprowadzał pod skórę zwykłą nitkę ligaturową i pozostawiał; po kilku dniach występuje bardzo ograniczone ropienie, które później jeszcze bardziej się ogranicza. Najlepszy wpływ okazały podobne zawłoki w wypadkach chronicznych owrzodzeń błony rogowej upartych, pomimo braku powiekłań ze strony powiek; w jednym wypadku *Keratitis vasculosa partialis* opierającej się leczeniu przez 3 miesiące, zawłoka usunęła stan zapalny w ciągu dni 10-ciu. Kol. Jodko nie wyciąga jeszcze stanowczych wniosków ze swoich obserwacji, które są jeszcze mało liczne.

V. Kol. P o g o r z e l s k i widział dziecko 3 letnie przed 3-a tygodniami zaszczepione, które, nosząc jeszcze pozaszczepieniu utworzone strupy, dostało ospy naturalnej i we dwa dni zmarło.

Kol. L i b c h e n także wypadki takie obserwował.

VI. Kol. B r o d o w s k i (prezes), przedstawia macicę kobiety zmarłej w skutku pęknięcia tego narządu w chwili rozpoczęcia się porodu. Kobieta rzeczona miała wieku lat 30 trzeci raz zaszła była w ciążę. Na granicy między częścią grzbietową i lędźwiową, stos pacierzowy jej mocno wygięty był ku tyłowi stanowiąc garb znacznych rozmiarów (Kyphosis) a następstwem tego było mocne skrócenie całego tułowia i jamy brzusznej do tego stopnia, iż odległość wyrostka mieczowego od chrząstkozrostu łonowego około 5-ciu cali wynosiła. Jakim sposobem macica ciężarna mieściła się w tak skróconej jamie brzusznej podczas pierwszej i drugiej ciąży nie jest wiadomem. Cięża te jednak doszły do właściwego kresu i zakończyły się porodem żywego dziecka. Podczas 3-ej ciąży macica wzrastając przybierała kierunek dnem ku przodowi i do tego stopnia prze-

chylita się naprzód ze wypukliwszy ścianę brzusznią, jak worek przez kości łonowe przewieszony, wisała pomiędzy odnogami dolnemi ciężarnej. Jak można się przekonać z preparatu część jej w małej miednicy pozostała mocno wydłużona, stanowiła grubą, jakoby szypułę, ściana tylna, mocno naprężona, jest w punkcie odpowiadającym najwyraźniejszemu zagięciu macicy, ścieńczała w skutku stłuszczenia włókien mięśniowych w tem miejscu się znajdujących; reszta ścian znajdowała się w stanie zwyczajnego dla ciąży przerostu, zwłaszcza u dna macicznego, którego kurczenia musiały być energiczne. Nic przeto dziwnego że przy kierunku wadliwym przez macicę przyjętym, pierwszy energiczny skurcz macicy wywołał silne napieranie części przodującej płodu na ową ścieńczałą część ściany macicznej, która nie mogąc się oprzeć temu napieraniu, pękła na przestrzeni kilku cali wraz z większą połową tylnej ściany pochwy; śmierć była prawie natychmiastowa.

Na tem posiedzeniu ukończono.

Dr. W s z e b o r.

OPIS

POWIATU RADZYMIŃSKIEGO

POD WZGLĘDEM

**topograficzno-historycznym, statystycznym, higienicznym
i lekarskim.**

przez Dra. LEONA BOKIEWICZA

Lekarza praktykującego, w Jadowie, Członka Korespondenta Towarzystwa
Lekarskiego Warszawskiego praca uwieczniona nagrodą Towarzystwa
z daru Dra. Millhota.

(*Dalszy ciąg*).

We wszystkich gminach Powiatu Radzymińskiego grunt jest nieprzepuszczalny, to znaczy iż spodnia warstwa, która w jednych miejscach głębiej, w innych płycej znajduje się, jest po większej części gliniasta. W gminie Radzymińskiej od strony zachodniej, gdzie indziej także w Gminie Zabrodzkiej i Strachowskiej, znajdują się pokłady torfiaste. W gminach Klembowskiej, Ręczajskiej, Jadowskiej, Zabrodzkiej i Rudzienkowskiej, w niektórych miejscach są pokłady zwirowate. Grunt gminy Małopolskiej, obfituje więcej w próchnicę i glinę; w niektórych; nawet miejscach wierzchnia warstwa ziemi jest gliniasta. Grunt zresztą innych gmin niczem szczególnem nie odznacza się.

Z pomiędzy dziewięciu gmin składających Powiat Radzymiński, gmina Małopolska jest najwięcej urodzajna i najlepsze stosunkowo wydająca plony. Folwarki Jaktory, Wola Rasztowska i Małopole stanowią czoło nie tylko gminy, lecz i całego powiatu pod względem urodzajności. Zbliżone są w części pod tym względem sąsiednie gminy, jak Radzymińska i Klembowska, w których folwark Radzymiński, Roszczep dobrem gospodarstwem i urodzajnością odznaczają się.

W innych gminach urodzajność ziemi jest w ogólności średnia, są jednak miejscowości które pod względem ulepszo-

nego gospodarstwa i wydajności do pierwszych w Powiecie Radzymskim folwarków policzone być mogą. W gminie Międzyleskiej wzorowem gospodarstwem odznacza się folwark Chrzesne, w gminie Jadowskiej folwarki: Jadowski, Dzierzanowski, Nowinkowski, Pogorzelski, w gminie Strachowskiej i Rudzienkowskiej folwarki tegoż nazwiska, w gminie wreszcie Zabrodzkiej, ziemia we wsi Obrębie do wydajniejszych w Powiecie należy.^j

**IX. WYLICZENIE WSZYSTKICH WSI I OSAD W POWIECIE.
ILOŚĆ DOMÓW, KOŚCIOŁÓW, DOMÓW MODLITW, BÓŻNIC,
CMENTARZY, FABRYK, i t. p. W KAŻDEJ GMINIE.**

1. Gmina Radzymska, domów 550.

1. Wioska Radzymska.	13. Teresin.	25. Beniaminów
2. Aleksandrów	14. Teodorów.	26. Słupno i folwark.
3. Elizów.	15. Siwek.	27. Nadma.
4. Ciegielnia.	16. Dombrowa Radzymska.	28. Maciołki i folwark
5. Ciemne.	17. Wólka Radzymska i folwark.	29. Czarna i folwark.
6. Dybów.	18. Arciechów i folwark.	30. Helenów.
7. Zwierzyniec.	19. Wincentów.	31. Janków.
8. Zawady.	20. Myszyniec.	32. Wiktorów.
9. Mokre.	21. Rynia.	33. Marcinków.
10. Łoś.	22. Dombrowa Arciechowska.	34. Kobętka i folwark.
11. Ruda.	23. Konik.	35. Turów.
12. Borki.	24. Ostrów.	36. Trzecianna.

2. Gmina Klembowska, domów 399.

1. Klembów i folwark.	9. Kozły.	17. Zamość.
2. Pasek i folwark.	10. Wolka Kozłowska i folwark.	18. Pulko.
3. Rzysko i folwark.	11. Rysie.	19. Tłuszcz i folwark.
4. Dobczyn i folwark.	12. Jasienuica i folwark.	20. Krusze i folwark.
5. Kraszew i folwark.	13. Karolów i folwark.	21. Borki i folwark.
6. Rasztów i folwark.	14. Józefin i folwark.	22. Pieczysko.
7. Wola Rasztowska i folwark.	15. Tuł i folwark.	23. Staropole.
8. Roszczep i folwark.	16. Lipka i folwark.	24. Porębisko.

3. Gmina Małopolska, domów 428.

1. Wolica i fol.	7. Drenszew i folw.	14. Kółakowo.
2. Wszebory.	8. Załubice.	15. Laskowo, Głuchy i folwarki.
3. Wólka słopska i folwark.	9. Zaścienie.	16. Laskowo Jakuszewo folwark.
4. Wólka czarna.	10. Ignatów.	17. Ludwinów.
5. Guzowatka i folwark.	11. Józefów.	18. Małopole folwark.
6. Dąbrówka.	12. Karpin.	19. Marjanów.
	13. Kowalicha.	20. Ópole.

21. Ostrówek.	25. Stasiopol.	29. Cisie.
22. Słezany i fol.	26. Trojany i fol	30. Czarnówi fol.
23. Słopsk.	27. Chajęta.	31. Kuligów.
24. Sokółówek.	28. Chruściele i f.	32. Jaktory i fol.

4. Gmina Ręczajska, domów 509.

1. Ręczaje i folwark.	10. Leśniakowizna.	19. Sławków.
2. Wola Ręczajska i folwark.	11. Majdan.	20. Wołomin i folwark.
3. Kolno.	12. Ossów.	21. Ostrów i fol.
4. Grabie.	13. Grabiec.	22. Cygów i fol.
5. Krzywica.	14. Lipiny i fol.	23. Jałwinu.
6. Nadbiel.	15. Duczki i fol.	24. Feliksów.
7. Czubajowizna	16. Lipinki i fol.	25. Gorale.
8. Banachowizna.	17. Cychowiec.	26. Poświętne.
9. Mostówka.	18. Zagościniec i folwark.	27. Wola Cygowska i folwark.

5. Gmina Międzyleska, domów 512.

1. Międzyleś i f.	10. Wilczeniec.	19. Kąty wielkie
2. Borucza i folwark.	11. Jaźwie i folwark.	20. Kąty czernieckie.
3. Kobieli i fol.	12. Rudniki.	21. Chrzęsne i f.
4. Franciszków.	13. Kąty sulejowskie.	22. Domborowica.
5. Szczepanek i folwark.	14. Mokrawieś i folwark.	23. Wólka Dombrowicka i fol.
6. Pawłowo.	15. Postoliska.	24. Retków i fol.
7. Grabowo.	16. Fiukały i folwark.	25. Baraki Retkowskie.
8. Łysobyki.	17. Kurówka.	26. Papiernia i f.
9. Dziecioły.	18. Stryjki.	27. Zowka.

28. Turze i fol.	31. Ołdaki.	34. Kury.
29. Wólka Sulejowska.	32. Balcerzy.	35. Baraniec.
30. Miąse i fol.	33. Choszczowe.	36. Szalkówka.

6. *Gmina Zabrodzka, domów 511.*

1. Ratysławów.	17. Choszczewo.	33. Jarzembia łąka.
2. Adelin.	18. Karolinów.	34. Wagan.
3. Młynarze.	19. Dworszczysko	35. Basinów.
4. Gaj.	20. Przykory i f.	36. Pałki.
5. Piekietko.	21. Płatków. i fol.	37. Skuszew.
6. Niegów i fol.	22. Pusteląki.	38. Kółko.
7. Swiniotop i f.	23. Fryce.	39. Latoszek.
8. Hły.	24. Jaworowo.	40. Sowiec.
9. Kiciny.	25. Gać.	41. Zazdrość.
10. Szlubów.	26. Podgać.	42. Lucynów.
11. Obręb i fol.	27. Fidest stary.	43. Adampol.
12. Tumanek.	28. Fidest nowy.	44. Strachów.
13. Pogówka.	29. Zabrodzie i f.	45. Kukawki niemieckie.
14. Grabnik.	30. Dembinki i f.	46. Kukawki polskie.
15. Deskurów.	31. Lipiny.	
16. Wola Szlubowska.	32. Wysichy.	

7. *Gmina Rudzienkowska, domów 469.*

1. Rudzienko i f.	5. Poręby i fol.	9. Głęboczyca i fol.
2. Rakowiec.	6. Buski.	10. Borucza.
3. Osęczyzna.	7. Zdrojówka.	11. Brzozowica i fol.
4. Ołdakowizna.	8. Wólka Kokoisia.	

12. Urszulin.	20. Ostrówek.	28. Strzebula.
13. Kobylanka i folwark.	21. Makowiec mały.	29. Nart.
14. Sołki.	22. Walentów.	30. Zebrówka.
15. Makowiecduży i fol.	23. Dobre i folwark.	31. Wiśniówki.
16. Swidrów.	24. Antonin.	32. Wola polska
17. Sąhocin.	25. Rąbież i fol.	33. Ujazdów i fol.
18. Nowawieś i f.	26. Rudno.	34. Gęsianka.
19. Marcelin.	27. Młęcin.	35. Wolka Młęcińska

8. *Gmina Strachowska, domów 475.*

1. Jaczewek.	13. Rzeszotki.	25. Księżyki.
2. Modesin.	14. Józefów.	26. Drób.
3. Wiktorja.	15. Piaski.	27. Młynisko.
4. Wujowka i folwark.	16. Strachówka i folwark.	28. Radoszyna fol.
5. Rożalin.	17. Zakrzew.	29. Równe i fol.
6. Jadwisin.	18. Joanin.	30. Budy Rówińskie.
7. Ustronie.	19. Wolka kobyłańska.	31. Pniewnik i folwark.
8. Osęka.	20. Ruda pniewska.	32. Makowizna.
9. Zofinin.	21. Piwki.	33. Bielany i fol.
10. Annopol.	22. Adampol.	34. Wola Prażmowska i kolonia.
11. Marysin.	23. Rynia.	
12. Szamocin.	24. Ruda Czernicka.	

9. *Gmina Jadowska, domów 444.*

1. Borki i fol.	11. Zawiszyn i f.	21. Nowinki i fol.
2. Wojty.	12. Borzyny.	22. Oble.
3. Warmiaki,	13. Urle.	23. Wężówka i f.
4. Myszadła.	14. Kolonia Ja- dów i fol.	24. Sulejów. i fol.
5. Podmyszadła.	15. Pogorzele i f.	25. Wyglądały.
6. Podbale.	16. Łazy i fol.	26. Januszew.
7. Bale.	17. Olszyny.	27. Dzierżanów i folwark.
8. Podjęż i fol.	18. Dembe.	28. Gromek.
9. Starowola.	19. Sitne.	29. Zagłusze.
10. Owsianka.	20. Szewnica.	30. Wygoda.

W całym zatem powiecie znajduje się wsi i osad 309 i folwarków 99.

Ilość domów jest następująca:

W gminie Radzywińskiej ilość domów 550—w gm. Kłembowskiej ilość dom. 399—w gm. Małopolskiej ilość dom. 428—w gm. Ręczajskiej ilość dom. 509—w gm. Międzyleskiej ilość domów 512—w gm. Zabrodzkiej ilość dom. 511—w gm. Rudzienkowskiej ilość dom. 469. —w gm. Strachowskiej ilość dom. 475 —w gm. Jadowskiej ilość domów 444.

We wszystkich gminach ilość domów wynosi 4297.

Kościóły. W każdej parafii jest tylko jeden kościół, a zatem jednaście kościołów w całym powiecie Radzywińskim znajduje się, a że na 9 gmin powiat jest podzielony, dwie więc gminy, a mianowicie Radzywińska i Jadowska po dwa mają kościoły.

1. W mieście powiatowem Radzyminie w nowym rynku przy ulicy Jadowskiej na wschodniej stronie miasta, zbudowany jest kościół z cegieł murowany, dachówką holenderską kryty,

mający długości łokci warszawskich 53, szerokości $22\frac{1}{4}$, wysokości $20\frac{3}{4}$. Dzwonnica murowana blachą żelazną kryta, ma długości i szerokości po $9\frac{3}{4}$ łokci warsz. wysokości zaś $22\frac{1}{2}$. Objętość zatem wewnętrzna kościoła wynosi łokci kwadratowych 1178, a sześciennych 14,383.

Na około kościoła i dzwonnicy opasuje parkan ze słupami murowanymi. Za kościołem w stronie wschodniej, niedaléj jak pół wiorsty za miastem znajduje się cmentarz grzebalny, wałem z ziemi opasany, blisko trzy morgi przestrzeni zawiera, w dobrym utrzymanym stanie.

Pierwotny kościół w mieście Badzyminie był drewniany w roku 1475 przez Kazimierza ks. Mazowieckiego założony, aż do tego czasu parafianie katolicy do dawniejszój jeszcze parafii Klembowskiéj należeli. Obecny zaś kościół murowany wystawiła ks. Eleonora Czartoryska r. 1780.

2. Pierwsze miejsce pomiędzy wszystkimi kościołami w powiecie Radzymińskim znajdującymi się, zajmuje kościół w Kobyłce. Wieś ta dwie na wschód Pragi, a półtory mili na południe Radzymiua położona, wspaniałą szczyt się świątynią, która w roku 1763 przez Biskupa Marcina Załuskiego założona i Jezuitom wraz z przyległym majątkiem podarowana została.

Kościół ten cały murowany, długości ma 76 łokci warszawskich, $19\frac{1}{2}$ łokci szerokości, a 25 łokci wysokości. Ma dwie kaplice boczne téj saméj długości, po 15 łokci szerokie, a po 12 łokci wysokie. Jedna wieża skończona wysoka jest na $48\frac{1}{2}$ łokci warsz., druga wieża nieskończona. Nowa pokryta jest dachówką, a reszta pod blachą.

Objętość wewnętrzna téj świątyni wynosi łokci kwadratowych 1,482, a łokci sześciennych 37,050.

Po zniesieniu Jezuitów, dobra Kobyłka roku 1774 przez reprezentantów narodu ks. Augustowi Sułkowskiemu Wojewo dzie Gnieźnieńskimu za zasługi na własność ofiarowane zostały.

Cmentarz grzebalny ku północnej stronie za kościołem w lasku położony, wałem ziemnym otoczony, przeszło pół morga ma przestrzeni, w dobrym znajdując się stanie.

3. We wsi Klembów na południowo-wschodniej stronie od miasta powiatowego Radzymin położonej, znajduje się kościół parafialny cały murowany, gontami kryty. Pierwotny kościół drewniany spalony został przez Szwedów za Jana Kazimierza, niewiadomo kiedy i przez kogo był założony, to jest tylko pewne, że początkowo parafia Klembowska do diecezji Gnieźnieńskiej należała, kościół zaś w drugim lub trzecim wieku po zaprowadzaniu wiary chrześcijańskiej w Polskę założony został, słusznie więc za najdawniejszy w powiecie i dekanacie Radzymińskim jest uważany. Że i osada Klembów odwiecznej sięga starożytności, dowodem są wynalezione przez miejscowego Proboszcza gliniane urny, w których za czasów pogańskich popioły zmarłych chowano, pod gruszą odkryta została sadzawka, pod drugą znalezione były szczątki murowanych zabudowań, w bliskości nareszcie zabudowań plebańskich na półtora łokcia w ziemi odkryta została ulica brukowana.

Drugi kościół drewniany za czasów Kościuszkowskich spalony został. Teraźniejszy kościół murowany przez Jenerała Zymirskiego w r. 1829 postawiony został, ma długości $46\frac{1}{2}$ łokci warszawskich, szerokości $21\frac{1}{2}$ łokci warsz. a wysokości 13 łokci warsz. Objętość zatem wewnętrzna wyości 999 łokci kwadratowych, a 12987 łokci sześciennych.

Cmentarz grzebalny przeszło pół wiorsty za wsią położony, ma przestrzeni 200 prętów, otoczony jest parkanem drewnianym.

4. Ku północno-wschodniej stronie posuwając się o dwie mile od miasta Radzymina, położona jest wieś Dąbrówka, a w niej kościół parafialny drewniany gontami kryty, który w roku 1442 przez Narzymbkich i Laskowskich założony został. Długość

kościół wynosi łokci warsz. $20\frac{1}{2}$, szerokość $12\frac{1}{2}$ łokci warsz. i wysokość 10 łokci warsz. Objętość zatem wewnętrzna wynosi 256 łokci kwadratowych, a 2560 łokci sześciennych.

Cmentarz grzebalny w stronie południowej parkanem drewnianym opasany, przeszło morg przestrzeni zawiera i w dobrym znajduje się stanie.

5. Ku północno-wschodniej stronie od wsi Dąbrówki postępując, w odległości niecałej mili przedstawia się nam z cegły murowany i blachą żelazną kryty kościół we wsi Niegowie, staniem samego proboszcza w r. 1862 zbudowany; poprzedni drewniany przed 10 laty spłonął. Obecny kościół ma długości 45 łokci warsz. szerokości $27\frac{1}{2}$ łokci warsz., a wysokości 19 łokci w. Objętość zatem wewnętrzna 1237 łokci kwadratowych, a 22,166 łokci sześciennych wynosi.

Cmentarz grzebalny na południe wsi i kościoła położony, wałem ziemnym otoczony, blisko morg mający przestrzeni w dobrym znajduje się stanie.

6. W stronie południowej powiatu, dwie mile na południe od miasta Radzymina, znajduje się parafia Cygów, a we wsi Poświętne, schludny przedstawia się drewniany kościółek, w roku 1762 nakładem małżonków Szymanowskich zbudowany, mający nawę i presbiterium dachówką, a resztę gontami pokryte; długi jest na $32\frac{1}{2}$, szeroki na 23, a wysoki na 17 łokci warsz. Wewnętrzna objętość wynosi 748 łokci kwadr., a 12,716 łokci sześciennych. Pierwotny kościół w r. 1527 przez Rafała Biskupa Płockiego, założony.

Cmentarz grzebalny na wschód kościoła położony, około 400 przętów zajmuje powierzchni, otoczony jest murem z cegły i w dobrym znajduje się stanie.

7. Ku północy posuwając się od Poświętne, w samym prawie środku powiatu w gminie Międzyleskiej znajdziemy we wsi Postoliska drewniany kościółek, w roku 1540 przez Ks. Dą-

browskiego Kanonika Płockiego założony, a dopiero w r. 1699 przez Biskupa Andrzeja Chryzostoma Załuskiego poświęcony, ma długości $20\frac{1}{4}$, szerokości 18, a wysokości 11 łokci warsz. Cały pokryty jest gontami. Objętość jego zatem wewnątrz wynosi 364 łokci kwadr., a 4004 sześciennych.

W stronie północnej wioski i kościoła i pół wiorsty przeszło, znajduje się cmentarz grzebalny, wałem ziemnym otoczony; zajmuje przestrzeni 215 przętów, i w dobrym znajduje się stanie.

8. W kierunku wschodnim pięć wiorst tylko od wsi Postolisk, znajduje się we wsi Sulejowie drewniany kościółek w r. 1671 przez Samuela Lipskiego Wojewodę Rawskiego założony, ma długości $28\frac{1}{3}$, szerokości 20, wysokości 14 łokci warszaw. Objętość zatem wewnętrzna 570 łokci kwadr., a 7980 łokci sześciennych wynosi.

O pół wiorsty ode wsi w stronie wschodniej znajduje się cmentarz grzebalny, parkanem drewnianym otoczony i w dobrym stanie. Blisko mórg przestrzeni zajmuje.

9. Prawie sześć wiorst za Sulejowem w stronie północno-wschodniej położone jest miasteczko Jadów, a w niem kościół parafialny drewniany, gontami kryty w roku 1479 przez Biskupa Płockiego i Ks. Mazowieckiego Kazimierza założony. Po spaleniu pierwotnego, obecny kościół przez Ks. Proboszcza Kozlińskiego w roku 1768 odbudowany, ma długości $26\frac{1}{3}$, szerokości 23, a wysokości 14 łokci warsz. Objętość zatem wewnętrzna 610 łokci kwadrat., a 8540 łokci sześciennych wynosi.

W stronie północno-wschodniej od kościoła mniej jak pół wiorsty za zabudowaniami przy gościńcu Ciechanowieckim znajduje się drewnianym parkanem opasany cmentarz grzebalny przeszło mórg ziemi mający przestrzeni.

10. W prostej linii na południe półtrzeci mili od miasteczka Jadowa, w dawnym miasteczku, a dziś osadzie Dobre,

znajduje się kościółek drewniany, niewiadomo kiedy i przez kogo założony, pokryty jest gontami i ma długości 20, szerokości 14, a wysokości 12 łokci warsz. Wewnętrzna objętość łokci kwadrat. 280, a 3360 łok. sześciennych wynosi.

Cmentarz grzebalny w dobrym jest stanie, obwiedziony wałem z kamienia, zajmuje przestrzeni około trzy morgi ziemi.

11. Na samym krańcu powiatu, a zatem najwięcej na wschód wysunięta jest parafia Pniewnik i we wsi tegoż nazwiska znajduje się kościół drewniany przez Ks. Macieja de Rozan Kanonika Płockiego dziedzica Pniewnika założony; odtąd nowa utworzona została parafia. Należąc poprzednio do dawniejszej Liwskiej, Kościół Pniewnicki gontami kryty, ma długości 38, szerokości 21, a wysokości 10 $\frac{1}{2}$ łok. warsz. Objętość zatem jego wewnątrz wynosi łokci kwadratowych 798, a 8379 łokci sześciennych.

Cmentarz grzebalny parkanem drewnianym opasany, jeden morg ziemi mający przestrzeni, w dobrym znajduje się stanie.

Pomijając, że kościoły w powiecie Radzymińskim po większej części są drewniane, zwrócić głównie należy uwagę na to, że większa z nich część jest tak małych rozmiarów, iż w czasie większych uroczystości ludność z jednej tylko parafii do świątyni zgromadzona, z trudnością pomieścić się może, a cóż dopiero mówić o natłoku w czasie odpustów parafialnych; często w takich razach zdarzają się omdlenia i inne wypadki zdrowiu ludzkiemu szkodliwe.

Weźmy na przykład jeden kościółek w Dąbrówce, do którego należąca parafia, blisko trzy tysiące ludności wynosi. Według obliczenia rozmiarów tego kościółka, objętość wewnętrzna 256 łokci kwadratowych wynosząca, zaledwie 400 do 500 osób pomieścić w sobie może, gdy tym czasem na niedzielne nabożeństwa często daleko więcej pobożnego ludu zgromadza się do kościoła. W takim stosunku do ludności parafii znajdu-

ja się powiększej części i inne kościoły, wyjąwszy kościół w Ko-
bełce, po części także w Niegowie i Radzyminie.

Przy budowie kościołków parafialnych kierowano się zawsze
względami pieniężnymi, rozmiary świątyniom nadawano
mniejsze lub większe, stosownie do mniej lub więcej zebranych
funduszków; z drzewa zwykle dawniej budowano, dla tego
że drzewo za bezcen dostać było można, a cegła była nierów-
nie droższa i nieprzełamane nieraz w wyrabianiu jej przedsta-
wiały się trudności. W nowszych czasach kościoły zwykle sta-
wiają murowane i obszerniejsze, jak to widzimy we wsi Niegowie.

Domy modlitw. W wiosce Radzyمیńskiej, dwie wiorsty od
miasta Radzyna w roku 1869 zbudowany został dom modlit-
wy z mieszkaniem Kantora i na szkołę dla ludności Ewangie-
licko-augsburskiego wyznania. Dom ten murowany, kosztem
parafii wystawiony, pokryty jest blachą żelazną, ma długości 44
szerokości 22, a wysokości 8 łokci warsz. Objętość wewnętrzna
968 łokci kwadratowych, a 7744 łokci sześciennych wynosi.

Cmentarz grzebalny w stronie zachodnio-południowej za
miastem, drewnianym parkanem opasany, ma przeszło pół mor-
ga ziemi przestrzeni i w dobrym znajduje się stanie.

Drugi dom modlitwy drewniany, gontami kryty i mniej-
szych nierównie rozmiarów znajduje się we wsi Ręczaje gminie
tegoż nazwiska.

W Zabrodzkiej gminie dom modlitwy drewniany, niewiel-
kich także rozmiarów znajduje się we wsi Kiciny.

Podobny dom modlitwy znajduje się we wsi Rozalinie
gminie Strachowskiej. W każdym takim domu modlitwy jest
pomieszczenie na szkółkę dla dzieci, których uczeniem obowią-
zany jest trudnić się kantor inaczej zwany szkólnik.

Po za wsiami, w których znajdują się domy modlitwy, są
miejsca nie po całe pół mórga ziemi mające przestrzeni i zwy-

kle parkanem drewnianym opasane, w których ciała zmarłych są grzebane.

Bóżnice. Dla mieszkańców wyznania mojżeszowego dwie na cały powiat znajdują się bóżnice, w mieście Radzyminie i Jadowie.

Bóżnica w mieście Radzyminie, zbudowana przy ulicy Warszawskiej, ma długości 26, szerokości $24\frac{1}{2}$, a wysokość 9 łokci warsz., drewniana i gontami pokryta. Objętość zatem wynosi 637 łokci kwadratowych, a 5733 łokci sześciennych.

W stronie południowo-wschodniej blisko wiorstę za miastem znajduje się cmentarz żydowski, drewnianym parkanem opasany, blisko mógg ziemi przestrzeni mający.

Długi czas nie było oddzielnej bóżnicy w miasteczku Jadowie, dopiero w roku 1862 położono fundamenta nowej bóżnicy, która cała murovana, ze składek wyznawców wzniesiona, wynosi długości 35, szerokości $21\frac{1}{2}$, a wysokości $7\frac{1}{3}$ łokci warsz. Objętość zatem wewnątrz ma 750 łokci kwadratowych, a 5647 łokci sześciennych.

W zachodniej stronie miasta, na wiorstę blisko od rynku pod lasem znajduje się cmentarz, drewnianym parkanem otoczony, pół morga ziemi pod sobą mający.

Fabryki, gorzelnie, browary i cegielnie. Ubogi jest powiat Radzymański w jakiegokolwiek zakłady fabryczne, zaledwie ośm do dziesięciu gorzeln i dwa browary na całym obszarze istnieją. Przed parą laty więcej było gorzeln, lecz wiele z nich z powodu podniesionej opłaty utrzymać się nie mogły. Ciągłe czynne są gorzelnie w Szewnicy, Równem, Rudzienku, Rąbieży, Chróścielach, Młęcinie, Niegowie, Cygowie i Aleksandrowie.

Z dwóch zaś browarów w Zagościńcu i Projanach znajdujących się, pierwszy tylko jest ciągle czynny, drugi przeciwnie nie wiele piwa w ciągu roku wyrabia.

W lasach Czernickich w gminie Strachowskiej położonych istnieje fabryka materyałów drzewnych. Siłą pary wyrabiają tu tarcice, bale i t. p. z odpadków i cieńszego drzewa rąbią na sążnie, co wszystko do stacyi kolei żelaznej Tłuszcz wywożą.

W całym Powiecie niewięcej jak 10 cegielni i to nie wszystkie ciągle są czynne. 1 w Rasztowie, 2 w Kraszewie, 3 w Dąbrówce, 4 w Jaktorach, 5 w Luszkuwie, 6 w Kobelce, 7 w Tłuszczu, 8 w Cygowie, 9 w Niegowie, 10 w Oblach. Istnieją prócz tego i dwie kaflarnie we wsi Rasztowie i Trojnach, które dla braku dostatecznych nakładów w niepomyślnym znajdują się stanie

W dawniejszych czasach, a mianowicie w zeszłym wieku istniała fabryka pasów litych we wsi Kobelce przez Paschalisa założona. Zabudowania po niej murowane pozostałe, na czworaki zamienione zostały.

W gminie Zabrodzkiej w lasach Swiniotopskich przed 1830 rokiem istniała fabryka perkalików, lecz obecnie ani śladu jej nie ma.

W miasteczku Jadowie przed rokiem 1830 zaraz po zamianie wsi na miasto, założona była fabryka płócienek, perkalików i t. p. lecz ta po 39-m roku zupełnie upadła.

X. OPIS MIASTECZEK ZNAJDUJĄCYCH SIĘ W POWIECIE.

a. Radzymiń.

Stolica Okręgu Stanisławowskiego, od roku 1867 przez naczona została na stolicę nowoutworzonego Powiatu i na stolicę dekanatu Radzymińskiego.

Nie ma pewności kiedy to miasteczko założone zostało dzieje jego tylko do czasów Władysława IV sięgają, a zatem do pierwszej połowy 17 wieku, i wtedy w posiadaniu Leszczyńskich znajdowało się. Za Augusta II Sasa było własnością Bieliń-

skich od których następnie wraz z przyległym majątkiem księżna Eleonora Czartoryska knpiła. Zaczyna ta pani i kościół murowany zbudowała i szkołę początkową założyła w miasteczku.

Miasto Radzymin pod 52°25 stopniem szerokości jeograficznej, a pod 38°51 stop: długości jeograficznej położone, suchą ma na około granicę. Graniczy na zachód z Wólką Radzyminską, na południe z wioską Radzyminską i Ciegielnią, na wschód z lasami Radzyminskimi, Rasztowem i Kraszewem, na północ z Dybowem, Mokrem i Zawadami.

Miasto Radzymin na płaszczyźnie zbudowane, na 1413 morgach i 157 przęt: osiadłe, nieforemny przedstawia prostokąt. Ma pola ornego 940, a łąk 328 morgów, ogrody i place 145 m. Gatunek ziemi jak w całym Powiecie jest piaszczysty, tak zwany sap, a pod spodem gliniasty lub torfiasty, nie jednakowo urodzajny, jest w ogólności żytnej, najwięcej urodzajny w ogrodach.

Obecnie w miasteczku jest 135 domów, z których 37 murowanych, pomiędzy którymi kilkanaście ulic znajduje się. Ze starego rynku jako z głównego punktu wychodzi ulica Warszawska na południe, na zachód prowadzi ulica Serocka i Zduńska Kozia, Stodolna i Jadowska; przy kościele jest drugi rynek nowy, do którego schodzą się ulica Piękna, Gęsia, Dybowska, i Wołowa, przy której położona jest apteka. Od ulicy Wołowej w kierunku zachodu na wschód prowadzi ulica Nowomiejska, która do gmachu murowanego, bióro Powiatu mieszczącego. prowadzi. Przy końcu ulicy Nowomiejskiej wychodzą dwie drogi, z których jedna do Kraszewa, a druga do Ciemnego prowadzi. Ulica Alexandrya zaczyna się obok Gmachu bióra Powiatu, idzie w kierunku z północy na południe i wychodzi do szosy Warszawskiej. Ulica Niecała, przedłużenie ulicy Dybowskiej stanowiąc prowadzi w pole. Żadna z tych ulic w mieście Powiatowem nie jest brukowana.

Domy drewniane prostym stawiane są sposobem, zwykle mają z tyłu zabudowania gospodarskie, lecz nie przy każdym jest piwnica i wychodek. Kilka domów murowanych jest o jednym piętrze, i niektóre z nich są wcale porządne; z tych dwa gmachy w południowej stronie miasta zbudowane, pierwiastkowo dla Instytutu elementarnych Nauczycieli przeznaczone, który w r. 1844 staraniem ówczesnego dziedzica Kruzenszterna, z Łowicza przeniesiony został do Radzymina. Po zniesieniu tego instytutu, jeden z tych gmachów od roku 1867 mieści w sobie biuro Powiatu, drugi przeszedł na własność prywatną.

Radzymin odległy jest od Warszawy trzy mile, a od stacji kolei żelaznej Tłuszcz dwie mile, w samym zaś mieście znajduje się poczta, która pięć razy na tydzień wyprawia furgon do Warszawy. W całym mieście wszystkich studzien znajduje się 45—Kwaterunek wojskowy od kilkunastu lat w jesieni i w zimie jest stały; artylerya lub piechota kwaterująca w Radzyminie na lato wychodzi do obozu pod Warszawą.

b. J a d ó w.

Wieś Jadów z przyległościami przez Ordynata hr. Zamoyskiego w r. 1820 drogą zamiany od Rządu nabyta, w roku 1823 na miasto zamieniona została. Przed utworzeniem Królestwa kongressowego, za czasów Księstwa Warszawskiego i dawniej jeszcze majątność ta do pańien Wizytek Warszawskich należała. W roku bieżącym 1870-m miasteczko ogłoszone za zniesione i znowu osadą mianować się będzie.

Miasteczko Jadów pod 52°29 stopniem szerokości jeograficznej a 39°18'10" długości jeograficznej mieszczące się, położone jest na płaszczynie; graniczy na zachód z lasami Jadowskimi, na północ z lasami i wsią Borzynami przedtem do plebanów Jadowskich należąca, na wschód graniczy z Ossow-

nicą, z Zawiszynem i Wojtami, na południe z Ossownicą, i wsią Borkami.

Miasteczko Jadów na wschodniej stronie Powiatu położone, odległe jest od Radzymina cztery i pół mili, od Buga dwie mile, od Liwca dwie wiorsty a ośm wiorst od poczty i najbliższej stacji kolei żelaznej Warszawsko-petersburskiej Łochów, sama zaś kolejnie o całe pół wiorsty od miasteczka przechodzi.

Miasteczko zbudowane w czworobok, osiadłe jest na 870 morgach, złożone jest z 54 domów, z których 19 znajduje się murowanych, pomiędzy którymi dwie tylko jest ulic, z tych jedna, część gościńca Ciechanowieckiego stanowiąca, przechodzi wzdłuż rynku, obok kościoła a dalej cmentarza i do wsi Zawiszyna, a druga ulica równoległa z pierwszą na południowej stronie rynku, prowadzi do mostu na rzece Ossownicy znajdującego się. W rynku mającym pięć morgów przestrzeni, znajdują się dwie studnie, które, z powodu niedobroci wody są bezużyteczne; innych studzien jest w miasteczku 25. Od r. 1863 stale kwateruje piechota w jesieni i w zimie, wlecie wychodzi do obozu pod Warszawę.

Gatunek ziemi należy do pierwszej klasy żytnej; wierzchnią warstwę stanowi sap ze znaczną ilością właściwej ziemi (humus) zmieszany, pod spodem zaś znajduje się glina; lecz nie wszędzie jest jednakowo urodzajna, najlepszy plon wydają ogrody.

Domy mieszkalne niektóre są dość obszerne, po kilka mieszczą w sobie rodzin, lecz po prostu są budowane, bez wygodnego rozkładu izb, bez oddzielnej najczęściej kuchni i piwnicy. Nie przy wszystkich nawet znajdują się wychodki. Z tytu domów pobudowane są chlewki i stajenki dla bydła i trzody chlewnej.

XI. LUDNOŚĆ POWIATU POD WZGLĘDEM POCHODZENIA I WYZNANIA.

Od najdawniejszych czasów, od jak dawna tylko dzieje o tym kraju wspominają, część ziemi Powiatem Radzymińskim mianowana, przez plemię czysto słowiańskie a mianowicie lechicko-polskie osiedlona została. A gdy ta część kraju z obydwóch stron Wisły położona, w pierwszych wiekach chrześcijańskich z niepewnych przyczyn nazwę Mazowsza przybrała, mieszkańcy zatem tego kraju, jak dawniej tak i dotychczas mazurami są nazywani.

Największa część ludności zamieszkującej powiat Radzymiński jest wyznania rzymsko-katolickiego, której przymioty, wady i sposoby zajęcia szczegółowo w trzeciej części niniejszego opisu skreślone i rozpoznane będą.

Drugie plemię co do dawności zamieszkania tego kraju stanowią mieszkańcy wyznania mojżeszowego. Po rozejściu się Izraelitów z Palestyny na wszystkie strony świata, nie mała ich część, prześladowana w Turcyi, we Włoszech i Germanii, znalazła schronienie na ziemi polskiej, i na Mazowsze przez Władysława Hermana w r. 1060 żydzi przyjęci zostali, chociaż według wielu historyków, ślady ich pobytu jeszcze dawniej dają się wykryć.

Różnica pod wielu względami zachodząca pomiędzy ludnością wyznania mojżeszowego a katolicką, w następnych częściach szczegółowo wykazaną będzie.

Trzecie plemię niemieckiego rodu od niedawnego czasu ziemię Radzymińskiego powiatu zamieszkuje. Przed rokiem 1830 gdzieniegdzie tylko i to pojedynczo jako przemysłowcy lub

fabrykańci zjawiają się; w niedługim potem czasie w znacznie-szej liczbie przez właścicieli sprowadzeni, po wycięciu lasów utworzyli nowe osady czyli kolonie, od których bardzo niski czynsz opłacali. Do dóbr Radzymińskich sprowadzeni zostali w roku 1840, do dóbr Strachowskich w roku 1838, do dóbr Ręczajskich 1842 i do dóbr Zabrodzkich w roku 1848. Rzeczogó-ły dotyczące się przymiotów, wad, usposobienia, zajęcia itp. w następnych częściach zamieszczone będą.

C Z E Ś Ć II.

Opis powiatu pod względem statystycznym.

1. Ludność ogólna i w szczególności w każdej gminie pod względem płci, wieku i wyznań. Stosunek ludności do przetrzezi i do ilości domów—ilość par małżeńskich katolików.

W gminie Radzyńskiej mężczyzn 2178, kobiet 2324;— w gm. Klembowskiej m. 1895, k. 1997;—w gm. Małopolskie. m. 1950, k. 1991;—w gm. Kęczajskiej m. 1731, k. 1848;—w gm. Międzyleskiej m. 2319 k. 2250;— w gm. Zabrodzkiej m. 1738, k. 1806;—w gm. Rudzienkowskiej m. 2051, k. 2081;— w gm. Strachowskiej m. 1851, k. 1862;— w gm. Jadowskiej m. 1941, k. 1988.

Ewangielików: W gminie Radzimin. m. 207, k. 203;—w gm. Klembow. m. 26, k. 30;—w gm. Małopol. m. 7, k. 8;—w gm. Ręczaj. m. 616, k. 658.—w gm. Międzyles. m. 13, k 16;— w gm. Zabrodz. m. 397, k. 401;—w gm. Rudzienkow. m. 92, k. 93;—w gm. Strachow. m. 152, k. 165;—w gm. Jadow. m. 6, k. 10.

Żydów: w gm. Radzimiń. m. 81, k. 71;—w gm. Klembow. m. 81, k. 66;—w gm. Małopol. m. 63, k. 72:— w gm. Ręczaj m. 39, k. 37;—w gm. Międzyles. m. 120, k. 128;—w gm. Zabrodz. m. 401, k. 167:—w gm. Rudzienkow. m. 185, k. 182;— w gm. Strachow. m. 152, k. 137;—w gm. Jadow. m. 45, z. 42.

Ogółem:

Katolików m. 17564, k. 18147 razem 35711.—Ewangielików m. 1516, k. 1584 razem 3100.—Żydów m. 897, k. 910 razem 1807=40,608.

Co do wieku

	do 1 ^o r.		5-ciu l.		10-ciu l.		20-u l.		30-u l.	
	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.
W gm. Radzym.	163	165	637	676	306	304	400	410	209	200
W gm. Klemb.	51	63	204	255	270	387	417	379	340	318
W gm. Małopol.	82	70	129	171	310	345	368	418	308	212
W gm. Ręczaj.	60	57	242	231	264	276	340	380	299	294
W gm. Międzyl.	95	105	127	135	256	250	236	221	221	257
W gm. Zabrodz.	39	46	230	223	270	282	342	353	300	310
W gm. Rudzien.	119	88	339	451	313	390	326	340	378	362
W gm. Stracho.	38	47	268	250	280	284	383	364	326	320
W gm. Jadow.	51	53	262	263	292	285	371	395	333	320
	691	694	2438	2656	2561	2803	3183	3250	2704	2702

Co do wieku

	do 1 ^o r.		5-ciu l.		10-ciu l.		20-u l.		30-u l.		40-u l.	
	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.
W gm. Radzym.	8	9	42	40	60	54	41	42	15	16	20	20
W gm. Klemb.	—	1	3	3	1	7	5	3	4	4	7	5
W gm. Małopol.	—	—	1	1	1	1	1	1	—	—	1	1
W gm. Ręczaj.	22	25	91	101	90	98	129	141	113	121	53	71
W gm. Międzyl.	—	—	—	—	3	3	1	2	5	7	4	1
W gm. Zabrodz.	1	4	26	22	98	99	79	68	88	96	48	57
W gm. Rudzien.	3	2	18	14	20	24	11	10	8	14	12	11
W gm. Stracho.	1	7	12	11	23	23	39	44	29	30	17	18
W gm. Jadow.	—	—	—	2	1	2	2	2	—	2	1	1
	35	48	137	199	297	316	308	313	262	289	163	185

Katolików.

40-u l.		50-ciu l.		60-ciu l.		70-ciu l.		80-u l.		90u l.													
m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.												
206	311	186	137	46	44	13	15	8	9	4	3												
313	315	163	180	100	78	24	14	11	8	2	—												
255	273	220	226	127	118	38	48	11	9	2	1												
190	218	170	203	112	118	40	56	13	12	1	3												
480	458	494	488	322	276	79	64	9	6	—	—												
216	230	191	193	88	115	49	48	12	6	1	—												
223	202	156	130	88	61	65	34	27	16	12	7												
247	238	157	180	103	110	51	57	7	11	1	1												
244	231	221	214	93	91	55	53	18	20	1	4												
2379		2526		1958		2001		1079		1011		414		389		116		97		24		19	

Ewangielików.

50-ciu l.		60-ju l.		70-ciu l.		80-ciu l.		90-ciu l.											
m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.										
10	10	6	5	4	5	1	1	—	1										
5	5	—	2	1	—	—	—	—	—										
1	1	2	1	—	—	—	—	—	—										
60	46	37	37	14	13	4	4	3	1										
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—										
35	29	14	15	5	11	3	—	—	—										
15	15	2	2	1	—	1	1	1	—										
14	12	9	7	2	6	1	1	1	—										
1	1	—	1	1	—	—	—	—	—										
141		119		70		70		28		35		10		8		5		2	

C o d o w i e k u

	do 1 ^o r.		5-ciu l.		10-ciu l.		20-u l.		30-u l.		40-u l.													
	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.												
W gm. Radzym.	2	2	11	9	9	10	15	14	19	16	10	9												
W gm. Klemb.	2	1	12	5	11	17	17	16	15	11	19	11												
W gm. Małopol.	1	1	4	8	12	17	11	17	11	12	12	8												
W gm. Ręczaj.	—	1	—	2	14	10	11	8	4	5	5	5												
W gm. Międzyl.	2	—	6	4	18	16	17	16	12	18	30	27												
W gm. Zabrodz.	—	2	17	20	41	49	30	35	22	30	20	18												
W gm. Rudzien.	11	10	46	42	45	55	15	25	20	12	20	21												
W gm. Stracho.	6	3	13	12	20	18	21	38	18	25	18	19												
W gm. Jadow.	—	1	2	2	10	10	8	13	10	2	7	8												
	24		21		111		104		180		202		145		182		131		131		141		126	

Wszystkich zatem mieszkańców co do wieku w 9-ciu gmi-

	do 1 ^o r.		5-ciu l.		10-ciu l.		20-u l.		30-u l.											
	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.										
Katolików	698	694	2438	2656	2561	2805	3183	2250	2704	2702										
Ewangelików	35	48	197	199	297	316	308	316	262	289										
Żydów	24	11	111	104	180	202	145	182	131	131										
	757		763		2746		2959		3038		3321		3636		3745		3097		3122	

Ogół: 1520   5705   6359   7381   6219

Ż y d ó w.

50-ciu l.		60-ciu l.		70-ciu l.		80-ciu l.		90-ciu l.	
m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.
7	5	3	3	3	2	2	1	—	—
5	5	—	—	—	—	—	—	—	—
4	4	6	3	2	—	—	1	—	—
3	4	—	—	1	—	1	—	—	2
28	28	7	9	—	—	—	—	—	—
14	14	12	16	5	—	6	1	1	—
14	8	7	7	3	1	2	2	1	—
11	9	5	8	4	2	—	3	—	—
4	5	—	2	2	—	—	—	—	—
90 82		40 48		21 5		11 7		2 2	

nach znajduje się:

40-u l.		50-ciu l.		60-ciu l.		70-ciu l.		80-ciu l.		90-u l.	
m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.
2379	2526	1958	2001	1079	1011	414	389	116	97	24	19
163	185	141	199	70	70	28	35	10	8	5	2
141	126	90	8	40	48	12	5	11	7	2	2
2683 2837		2189 2202		1189 1129		462 429		137 112		31 23	

5520   4391   2318   892   249   54

Pam. T. L. W. t. LXVIII.

62

Ludność ogólna w każdej gminie następująca znajduje się:

W gminie Radzymińskiej ludności 5064 — w gm. Ręczajskiej ludności 4929 — w gm. Rudzienkowskiej ludności 4684 — w gm. Klembowskiej ludności 4095 — w gm. Międzyleskiej ludności 4836 — w gm. Strachowskiej ludności 4283 — w gm. Małopolskiej ludności 3991 — w gm. Zabrodzkiej ludności 4694 — w gm. Jadowskiej ludności 4032.

Ogół ludności jak wyżej 40,608 — z tych męskiej płc 19,966 — żeńskiej 20,642.

Stosunek ludności do przestrzeni.

W gm. Radzymińskiej w morgach użytku 13360; całej przestrzeni 22743, mil jeogr. 3,65 — w gm. Klembowskiej w morg. użytku 12700, całej przestrzeni 19880, mil jeogr. 2,88 — w gm. Małopolskiej w morg. użytku 13733, całej przestrzeni 22794, mil jeogr. 3,33 — w gm. Ręczajskiej w morg. użytku 14296, całej przestrzeni 19697 mil jeogr. 2,89 — w gm. Międzyleskiej w morg. użytku 13586, całej przestrzeni 20615, mil jeogr. 3,58 — w gm. Zabrodzkiej w morg. użytku 13222, całej przestrzeni 19792, mil jeogr. 3,47 — w gm. Rudzienkowskiej w morg. użytku 14419, całej przestrzeni 22019, mil jeogr. 2,39 — w gm. Strachowskiej w morg. użytku 12791, całej przestrzeni 19994, mil jeogr. 2,53 — w gm. Jadowskiej w morg. użytku 13271, całej przestrzeni 19535, mil jeogr. 2,48.

Podzieliwszy użytek ziemi i oddzielnie całą przestrzeń każdej gminy przez właściwą jej ludność, na każdą osobę wypadnie:

W gm. Radzym. w morg. użytku $2\frac{3}{4}$, z całej przestrzeni $4\frac{1}{4}$ — w gm. Klembow. w morg. użytku $3\frac{1}{10}$, z c. przes. $4\frac{3}{4}$ — w gm. Małopol. w morg. użytku $3\frac{1}{2}$, z c. przes. $5\frac{3}{4}$ — w gm. Ręczaj. w morg. użytku $2\frac{3}{4}$, z c. przes. 4 — w gm. Międzyl. w morg. użytku $2\frac{3}{4}$, z c. przes. $4\frac{1}{4}$ — w gm. Zabrodz. w morg. użytku $2\frac{3}{4}$, z c. przes. $4\frac{3}{4}$ — w gm. Rudzien. w morg. użytku $3\frac{1}{2}$

$3\frac{1}{2}$, z c. prze. $4\frac{3}{4}$ —w gm. Strachow. w morg. użytku $2\frac{3}{4}$, z c. przes. $4\frac{1}{4}$ —w gm. Jadow. w morg. użytku $3\frac{1}{4}$, z c. przes. $4\frac{3}{4}$.

W całym zaś powiecie wypada w przecięciu na każdą osobę w gminach:

W morgach użytku $2\frac{3}{4}$ z całej przestrzeni $4\frac{1}{2}$.

Go się tycze zaludnienia, na jedną milę jeograficzną wypada:

W gm. Radzymiń. głów 1688 —w gm. Klembów. głów 2048 —w gm. Małopol. głów 1331 —w gm. Ręczaj. głów 2464 —w gm. Międzyles. głów 1613 —w gm. Zabrodz. głów 1565 —w gm. Rudzienkow. głów 2342 —w gm. Strachow. głów 2141 —w gm. Jadow. głów 2017.

W całym zatem powiecie wypada w przecięciu na jedną milę jeograficzną, oprócz miast, głów 1912.

Gminy więc południowe i wschodnie są najludniejsze.

Ilość par małżeńskich następująca znajduje się.

W gm. Radzymiń. par małżeń. 965—w gm. Klembów. par małżeń. 666—w gm. Małopol. par małżeń. 722 —w gm. Ręczaj. par małżeń. 811—w gm. Międzyles. par małżeń. 533—w gm. Zabrodz. par małżeń. 847—w gm. Rudzienkow. par małżeń. 722 —w gm. Strachow. par małżeń. 724—w gm. Jadow. par małżeń. 702.

We wszystkich 9-ciu gminach w roku 1869 znajdowało się par małżeńskich 6702.

Stosunek ludności do ilości domów—w jednym domu mieszkalnym mieści się:

W gm. Radzymiń. osób 9—w gm. Klembow. osób 10—w gm. Małopol. osób 9—w gm. Ręczaj. osób 9—w gm. Międzyles. osób 9—w gm. Zabrodz. 9—w gm. Rudzienkow. osób 10—w gm. Strachow. osób 9 —w gm. Jadow. osob 9.

We wszystkich zatem wsiach i osadach powiatu jeden dom mieści w sobie w przecięciu cokolwiek więcej jak po 9 osób.

II. LUDNOŚĆ POD WZGLĘDEM PŁCI, WIEKU I WYZNAŃ W MIASTECZKACH.

Stosunek ludności do przestrzeni i ilości domów, ilość par
mażeńskich.

a) Radzymin:

Katolików mężczyzn 585 kobiet 630—Ewangielików męż
25 kobiet 30—Żydów męż. 935 kobiet 1027.

pod względem wieku, Katolików.

Do 1° roku m. 15 k. 14—do 5-ciu l. m. 90 k. 92—do
10-ciu l. m. 70 k. 72—do 20-u l. m. 113 k. 122—do 30-u l.
m. 87 k. 100—do 40-u l. m. 76 k. 78—do 50-ciu l. m. 56 k.
67—do 60-ciu l. m. 52 k. 48—do 70-ciu l. m. 19 k. 20—do
80-ciu l. m. 5 k. 14—do 90-ciu l. m. 2 k. 3.

Ewangielików;

Do 1° r. m. — k. 1—do 5-ciu l. m. 1 k. 4—do 10-ciu l.
m. 4 k. 5—do 20— l. m. 8 k. 7—do 30-u l. m. 5 k. 5—do 40-u
l. m. 3 k. 3—do 50-ciu l. m. 2 k. 2—do 60-ciu l. m. 2 k. 2—
do 70-ciu l. m. — k. 1—do 80-ciu l. m. — k. —do 90-ciu l. m.
— k. —

Żydów.

Do 1° r. m. 26 k. 30—do 5-ciu l. m. 132 k. 146—do 10-ciu
l. m. 162 k. 180—do 20-u l. m. 195 k. 212—do 30-u l. m. 120
k. 157—do 40-u l. m. 109 k. 126—do 50-ciu l. m. 75 k. 77—
do 60-ciu l. m. 65 k. 64—do 70-ciu l. m. 27 k. 24—do 80-ciu l.
m. 11 k. 9—do 90-ciu l. m. 4 k. 2.

Ogół zatem ludności: płci mę. 1545—żeńs. 1687—razem
3232.

pod względem wieku ogółem wypadu.

Do 1° roku m. 41 k. 45—do 5-ciu l. m. 223 k. 242—do 10-ciu l. m. 236 k. 257—do 20-u l. m. 316 k. 341—do 30-u l. m. 211 k. 262—do 40-u l. m. 188 k. 207—do 50-ciu l. m. 133 k. 146—do 60-ciu l. m. 119 k. 114—do 70-ciu l. m. 46 k. 45—do 80-ciu l. m. 16 k. 23—do 90-ciu l. m. 6 k. 5.

Stosunek ludności miasta do przestrzeni.

Ponieważ miasto Radzymin osiadłe jest na 1338 morgach i 157 przętach, albo w okrągłej liczbie 1339 morg, podzieliwszy ilość tę przez liczbę mieszkańców, wypadłoby na jednym morgu więcej jak dwie osoby; lecz że tylko czwartą część ludności przyjąć należy, która trudni się rolnictwem, w takim razie na jedną głowę więcej jak po jednym morgu wypadnie.

Co zaś do stosunku ludności miasta do ilości domów, których liczba wynosi 135, wypadła w przecięciu na jeden dom 24 osób.

Wszystkich w ogóle par małżeńskich znajdowało się w Radzyminie w roku 1869: 514.

b. J a d ó w.

Katolików—m. 206 k. 224—Żydów—m. 333 k. 339—ogół.—m. 539 k. 563—razem 1102.

pod względem wieku.

Katolików. Do 1° r. m. 8 k. 3—do 5-ciu l. m. 19 k. 24—do 10-ciu l. m. 28 k. 30—do 20-u l. m. 40 k. 43—do 30-u l. m. 33 k. 32—do 40-u l. m. 31 k. 45—do 50-ciu l. m. 20 k. 13—do 60-ciu l. m. 15 k. 22—do 70-ciu l. m. 8 k. 9—do 80-ciu l. m. 4 k. 3—do 90-ciu l. m.—k.—.

Żydów. Do 1° r. m. 16 k. 8—do 5-ciu l. m. 46 k. 51—do 10-ciu l. m. 63 k. 49—do 20-u l. m. 62 k. 76—do 30-u l. m. 41 k. 58—do 40-u l. m. 51 k. 46—do 50-ciu l. m. 34 k. 32—do

60-ciu l. m. 11. k 12—do 70-ciu l. m. 8 k. 11—do 80-ciu l. m. 1 k. 1—do 90-ciu l. m.—k.—.

Ogół co do wieku. Do 1° roku m. 24 k. 11—do 5-ciu l. m. 65 k. 75—do 10-ciu l. m. 91 k. 79—do 20-u l. m. 102 k. 114—do 30-u l. m. 74 k. 90—do 40-u l. m. 82 k. 91—do 50-ciu l. m. 54 k. 45—do 60-ciu l. m. 26 k. 34—do 70-ciu l. m. 16 k. 20—do 80-ciu l. m. 5 k. 4—do 90-ciu l. m.—k.—.

Stosunek ludności do przestrzeni i ilości domów.

M. Jadów ma przestrzeni 870 morgów, a ludności 1102; odtrąciwszy trzy części mieszkańców nietrudniących się rolnictwem, część czwarta ludności dostałaby po dwa przeszło morgi na głowę.

Stosunek zaś ludności do ilości domów jest taki, iż w jednym domu mieści się w przecięciu 20 osób, ilość zaś domów w Jadowie wynosi 54.

Wszystkich par małżeńskich obojga wyznań znajdowało się do roku 1870, 189.

Zebranie ludności w całym Powiecie.

W gminach: katolików m. 17564 k. 18148—Ewangielików m. 1516 k. 1584—Żydów: m. 897 k. 910.

W miastach Katolików m. 791 k. 854—Ewangielików m. 25 k. 30—Żydów m. 1268 k. 1366—razem Katolików m. 18355 k. 19001—Ewangielików m. 1541 k. 1614—Żydów m. 2165 k. 2276.—ogółem płci męz. 22061; płci żeńs. 22881—razem 44942.

Według zaś wyznań.

Katolików 37346—Ewangielików 3155—Żydów 4441.

Według wieku w całym Powiecie.

Do 1° r. m. 822 k. 819 razem 1641—do 5-ciu l. m. 3034 k. 3270 razem 6310—do 10-ciu l. m. 3365 k. 3657 razem 7022—do 20-u l. m. 4054 k. 4200 razem 8254—do 30-u l. m. 3392 k. 3474 razem 6866—do 40-u l. m. 2953 k. 3135 razem

6088—do 50-ciu l. m. 2376 k. 2393 razem 4769—do 60-ciu l. m. 1334 k. 1277 razem 2611—do 70-ciu l. m. 525 k. 494 razem 1019—do 80-ciu l. m. 153 k. 139 razem 297—do 90-ciu l. m. 37 k. 28 razem 65.

III. LUDNOŚĆ POD WZGLĘDEM ZATRUDNIENI W GMINACH I MIASTACH.

a. w Gminach.

Ogół ludności trudni się rolnictwem, mała tylko cząstka oddaje się rzemiosłom. Liczba rzemieślników jest następująca w każdej gminie.

W gminie Radzymińskiej rzemieślników 16 —w gm. Klembowskiej rzemieśl. 45—w gm. Małopolskiej rzemieśl. 25 — w gm. Ręczajskiej rzemieśl. 10 —w gm. Międzyłęwskiej rzemieśl. 16 — w gm. Zabrodzkiej rzemieśl. 16—w gm. Rudzienkowskiej rzemieśl. 19—w gm. Strachowskiej rzemieśl. 44—w gm. Jadowskiej rzemieśl. 32.

Wszystkich zatem rzemieślników w gminach znajduje się 223,—czyli że na tysiąc ludności pięciu tylko rzemieślników, istnieje po wsiach.

Oprócz rzemieślników znajduje się w gminach Nauczycieli wiejskich 19, różnych oficyalistów, gorzelanych, ekonomów, i t. p. 80.

b. w Miastach.

W Radziminie: rzemieślników 81, kramarzy 31, piekarzy 11, rzeźników 9, Nauczyciel 1, Urzędników i oficyalistów 22, Lekarzy 2, Apteka 1,—w Jadowie: rzemieślników 34, kramarzy 15, piekarzy 4, rzeźników 5, Nauczyciel 1, Urzędników i oficyalistów 9, Lekarz 1, Apteka 1.

Oprócz tego handlarzy w Radziminie 58—w Jadowie 30.

W całym zatem Powiecie rzemieślników znajduje się 338, na tysiąc ludności wypada 7 i $\frac{1}{2}$.

Pod względem zatrudnień, następującą zamieszczamy liczbę.

Duchownych 15, Nauczycieli 21, Urzędników i oficyalistów i t. p. 111, rzemieślników 338, lekarzy 3, Apteki 2, felczerów 3, handlarzy 88, kramarzy 46, piekarzy 15, rzeźników 14.

Reszta zaś liczba mieszkańców wypada na ludność, która tylko rolnictwem trudni się. Tę jeszcze uczynimy wzmiankę, iż z liczby rzemieślników najwięcej przypada na szewców, których jest w całym Powiecie 77, kowali 69, krawców 57, innych znacznie mniej, Stolarzy 29, cieśli 25, stelmachów 16, i t. d.

IV. ILOŚĆ SZKÓŁEK POCZĄTKOWYCH I UCZĄCYCH SIĘ DZIECI, ILOŚĆ OSÓB CZYTAJĄCYCH, PISZĄCYCH I Z WYŻSZYM WYKSZTAŁCENIEM.

W gminie Radzymińskiej szkół 1, uczących się dzieci 20—w gm. Klembowskiej szkół 3, uczących się dzieci 261—w gm. Małopolskiej szkół 2, uczących się dzieci 115—w gm. Ręczajskiej szkół 6, uczących się dzieci 205—w gm. Międzyłęwskie szkół 1, uczących się dzieci 38—w gm. Zabrodzkiej szkół 2, uczących się dzieci 50—w gm. Rudzienkowskiej szkół 1, uczących się dzieci 20—w gm. Strachowskiej szkół 2, uczących się dzieci 80—w gm. Jadowskiej szkoła 1, uczących się dzieci 85.—w Mieście Radziminie szkoła 1, uczących się dzieci 139—w Mieście Jadowie szkoła 1, uczących się dzieci 80.

Wszystkich szkółek początkowych w Powiecie istnieje 21 uczących się dzieci 1093.

W gminie Radzymińskiej czytających 800, piszących 200, z wyższym wykształceniem 24—w gm. Klembowskiej czytają-

cych 150, piszących 112, z wyższym wykształceniem 39—w gm. Małopolskiej czytających 317, piszących 33, z wyższym wykształceniem 22,—w gm. Ręczajskiej czytających 1623, piszących 579, z wyższym wykształceniem 31,—w gm. Międzyłęwskiej czytających 35, piszących 45, z wyższym wykształceniem 36,—w gm. Zabrodzkiej czytających 134, piszących 46, z wyższym wykształceniem 18,—w gm. Rudzienkowskiej czytających 37, piszących 73, z wyższym wykształceniem 32,—w gm. Strachowskiej czytających 162, piszących 100, z wyższym wykształceniem 33,—w gm. Jadowskiej czytających 320, piszących 126, z wyższym wykształceniem 22,—w Mieście Radzyminie czytających 218, piszących i czytających 214, z wyższym wykształceniem 22.—w Mieście Jadowie czytających 180, piszących i czytających 120, z wyższym wykształceniem 22. W całym zatem Powiecie znajduje się osób: czytających 3976, piszących 1248, z wyższym wykształceniem 302.

Z powyższego wykazu statystycznego, objaśniającego nam stan oświaty w Powiecie, okazuje się, iż (bierzemy w rachubę samą ludność cbrześciańską).

1-e na 1928 ludności, jedna tylko szkoła istnieje, a jeden uczeń wypada na 37 mieszkańców.

2-e na 100 dzieci mogących się uczyć, 20 tylko uczy się.

3-e na 100 mieszkańców, 8 znajduje się czytających, a 2 piszących.

4-e na tysiąc wreszcie ludności, tylko 6 osób znajduje się z wyższem wykształceniem.

V. WYLICZENIE OSÓB DOTKNIĘTYCH ŚLEPOTĄ NA JEDNO LUB
OBA OCZY, GŁUCHONIEMYCH I KALEK NIE MOGĄCYCH
PRACOWAĆ, W KAŻDEJ GMINIE I MIASTACH.

W gminie Radzywińskiej ślepych na 1-o oko 7, na dwa oczy 2, głuchoniemych—kalek 22,— w gm. Klembowskiej, ślepych na 1-o oko 10, na dwa oczy 2, głuchoniemych 2, kalek 7,— w gm. Małopolskiej ślepych na 1-o oko 4, na dwa oczy 2, głuchoniemych—kalek 21,— w gm. Ręczajskiej ślepych na 1-o oko 12, na dwa oczy 1, głuchoniemych 1, kalek 21,— w gm. Międzyłęwskiej ślepych na 1-o oko 1, na dwa oczy 1, głuchoniemych 2, kalek;—w gm. Zabrodzkiej ślepych na 1-o oko 2, na dwa oczy—głuchoniemych 1, kalek;— w gm. Rudzienkowskiej ślepych na 1-o oko 12, na dwa oczy 7, głuchoniemych 3, kalek 12,— w gm. Strachowskiej ślepych na 1-o oko 7, na dwa oczy 1 głuchoniemych 2, kalek 6,— w gm. Jadowskiej ślepych na 1-o oko 5, na dwa oczy 1, głuchoniemych—kalek 4.— w Mieście Radzyminie ślepych na 1-o oko 4, na dwa oczy 4, głuchoniemych 1, kalek 39,—w Mieście Jadowie ślepych na 1-o oko na dwa oczy, głuchoniemych—kalek—.

Wszystkich zatem ślepych na jedno oko znajduje się w Powiecie 58 osób, na oba oczy 22, głuchoniemych 12, kalek zaś niemogących pracować aż 132.

**VI. LICZBA URODZONYCH W PRZECIĄGU 14 LAT W 11-stu
PARAFIACH KATOLICKICH, 2-ch EWANGIELICKICH I 2-ch ŻY-
DOWSKICH ZEBRANA.**

K a t o l i k ó w.

Parafie	r. 1854		1855		1856		1857		1858		1859		1860	
	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.
Cygów	43	47	40	40	55	74	41	62	64	94	80	86	69	83
Dąbrowka	60	43	43	35	44	47	83	63	60	59	61	84	76	64
Dobre	52	47	57	45	59	61	61	49	72	60	70	81	75	81
Jadów	60	50	58	63	85	57	97	71	71	70	96	80	92	95
Klembów	55	59	36	67	59	70	84	81	81	68	105	78	89	88
Kobęłka	37	52	26	18	48	46	54	66	52	48	66	75	56	72
Niegów	35	27	29	28	30	32	38	51	42	46	58	70	51	38
Pniewnik	50	54	54	53	61	48	58	65	64	47	67	65	62	63
Postoliska	25	23	17	17	33	30	37	30	43	36	41	50	44	46
Radzymin	63	50	50	38	65	67	72	74	77	77	115	90	109	81
Sulejów	28	29	30	21	43	48	64	56	58	56	53	58	59	70
	503	481	440	395	582	581	689	668	684	661	809	817	672	761

K a t o l i k ó w.

Parafie	r. 1861		1862		1863		1864		1865		1866		1867	
	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.
Cygów	93	59	70	89	78	89	85	83	81	88	98	89	92	80
Dąbrowka	74	63	97	55	89	88	91	97	82	105	91	74	72	81
Dobre	79	79	81	89	73	83	73	91	91	85	83	81	77	87
Jadów	98	68	110	83	104	95	94	119	86	81	114	109	85	90
Klembów	83	87	118	111	105	105	108	110	105	111	93	135	113	94
Kobęłka	63	57	71	72	71	68	62	57	82	67	68	60	71	62
Niegów	48	54	48	55	60	55	50	50	74	73	54	55	82	48
Pniewnik	72	49	80	77	62	75	70	71	59	69	87	64	57	70
Postoliska	43	44	44	65	47	45	67	53	58	54	53	69	51	53
Radzymin	110	79	96	115	107	106	118	111	99	103	118	107	107	117
Sulejów	72	64	62	62	69	70	83	58	72	75	69	81	79	62
	835	705	877	873	865	879	901	900	889	911	928	924	886	844

E w a n g i e l i k ó w.

Parafie	1854		1855		1856		1857		1858		1859		1860	
	m. k.		m. k.		m. k.		m. k.		m. k.		m. k.		m. k.	
Radzymin	48	42	46	50	75	62	81	68	92	74	87	83	92	78
Węgrów	9	9	10	12	12	19	11	15	16	17	18	10	18	12
	57		51		56		62		87		81		92	
	83		108		91		105		93		110		90	

Parafie	r. 1861		1862		1863		1864		1865		1866		1867	
	m. k.		m. k.		m. k.		m. k.		m. k.		m. k.		m. k.	
Radzymin	84	82	65	73	75	101	93	98	89	93	87	79	66	75
Węgrów	12	8	10	13	15	19	14	11	10	16	8	17	10	15
	96		90		75		86		90		120		107	
	109		99		109		95		96		76		90	

Ż y d ó w.

Parafie	r. 1854		1855		1856		1857		1858		1859		1860	
	m. k.		m. k.		m. k.		m. k.		m. k.		m. k.		m. k.	
Radzymin	38	36	32	27	47	44	71	33	71	70	77	76	58	62
Jadów	24	14	18	18	13	15	18	16	31	21	39	41	27	21
	61		50		50		45		60		59		89	
	49		102		91		116		117		85		83	

Parafie	1861		1862		1863		1864		1865		1866		1867	
	m. k.		m. k.		m. k.		m. k.		m. k.		m. k.		m. k.	
Radzymin	62	77	101	91	60	55	65	75	83	85	43	27	29	27
Jadów	41	37	44	48	20	23	66	46	57	58	27	26	47	20
	103		114		145		139		80		78		131	
	121		140		143		70		53		76		57	

Urodzeni w każdym miesiącu oddzielnie w przeciągu 14 lat we wszystkich parafiach.

K a t o l i c y.

Parafia	Styczeń		Luty		Marzec		Kwiec.		Maj		Czerw.		Lipiec		Sierp.		Wrzes.		Paźdz.		Listopa.		Grudz.	
	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.
Cygów	100 103	98	88 104	84	66	86 102	69 80	78 73	81	68	59 84	66 77	92 101	93 107										
Dąbrówka	90 88	98	86 103	85 91	68	80 85	67 82	74 76	73	90 85	77 89	95 83	87 108											
Dobre	80 92	82 78	70 75	87 92	84 89	82 80	69 91	78 78	93	82 105	84 75	81 84	84 90											
Jadów	139 99	104 99	97 117	99 79	83 89	86 98	103 97	104 74	111	99 111	92 101	97 102	91											
Klembów	121 117	102 108	111 131	111 90	86 108	83 75	90 91	90 74	107	97 112	111 120	106 116	126											
Kobałka	77 68	77 64	79 81	73 64	66 62	56 61	59 53	62 60	64 72	62 70	82 85	65 80												
Niegów	74 61	53 58	61 70	72 65	57 46	52 66	47 53	50 48	53 49	51 51	84 52	45 63												
Pniewnik	102 96	79 72	63 90	72 63	68 67	70 58	73 69	69 69	83 69	86 80	69 77	66 60												
Postolisko	62 53	44 49	51 63	32 53	41 47	55 48	52 39	35 60	46 42	54 64	65 45	66 52												
Radzymin	130 112	90 105	134 93	111 116	87 97	95 77	97 86	101 116	114 89	105 126	109 116	109 116	109											
Sulejów	92 78	74 68	75 70	57 61	62 54	62 63	65 66	62 60	78 66	61 62	66 86	88 76												
	1066 967 891 885 932 979 894 817 790 828 805 753 829 779 808 795 887 857 869 870 981 925 928 962																							

E w a n g i e l i c y.

Parafia	Styczeń		Luty		Marzec		Kwiec.		Maj		Czerw.		Lipiec		Sierp.		Wrzes.		Paźdz.		Listopa.		Grudz.	
	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	m. k.	
Radzymin	118 106	83 100	111 103	75 90	72 83	96 66	91 72	94 80	78 96	95 94	71 65	96 103												
Węgrów	12 21	14 23	22 16	18 17	11 18	14 12	11 12	13 14	18 23	14 14	11 10	15 13												
	130 127 97 123 133 119 93 107 83 101 110 78 102 84 107 94 96 119 109 108 82 75 111 116																							

Ż y d ó w.

Parafie	Styczeń		Luty		Marzec		Kwiec.		Maj		Czerw.	
	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.
Radzymin	114	98	64	59	80	69	76	67	67	76	59	50
Jadów	64	48	38	44	45	42	28	40	27	18	28	19
	178	146	102	103	125	111	104	107	94	94	87	69

Parafia	Lipiec		Sierp.		Wrzes.		Pazdz.		Listop.		Grudz.	
	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.	m.	k.
Radzymin	64	62	57	55	50	55	56	63	64	54	86	77
Jadów	39	29	23	20	38	24	42	37	40	50	59	43
	103	91	80	75	88	79	98	100	104	104	145	120

VII. LICZBA URODZONYCH Z NIEPRAWEGO ŁOŻA W JEDENASTU
PARAFIACH KATOLICKICH W PRZECIĄGU 14 LAT, TO JEST
OD 1854, DO 1867 WŁĄCZNIE.

Parafia.	rodzi się rocznie			
	meżczyzn	kobiet	ogółem	w przecięciu
Cygów	28	29	57	4,1
Dąbrówka	28	30	58	4,2
Dobre	48	31	79	5,9
Jadów	31	33	64	4,5
Klembów	36	38	74	5,4
Kobelka	24	25	49	3,7
Pniewnik	26	24	50	3,8
Postoliska	29	27	56	4,—
Niegów	25	20	45	3,3
Radzymin	38	40	78	5,8
Sulejów	27	25	52	3,10
	340	322	662	47,4.

Ponieważ wszystkich urodzonych obojga płci w jedenas-tu parafiach katolickich w przeciągu lat 14 (1854-1867) było 21,097, wypada zatem, iż na 100 urodzonych dzieci, prawie troje rodzi się z nieprawego łoża.

W stosunku zaś całej ludności katolickiej znalazłoby się około 17,5 obojga płci z nieprawego łoża na tysiąc mieszkańców.

Co zaś do ludności innych wyznań, nadmienić tu należy iż pomiędzy wyznawcami starego zakonu prawie nigdy, a przy-najmniej bardzo rzadko nieprawie dzieci przychodzą, na świat, gdy tym czasem pomiędzy mieszkańcami wyznania ewangie-lickiego, równie częste, jak i pomiędzy katolicką ludnością, zda-rzają się wypadki.

Urodzeni według pór roku Katolicy.

W zimie w Styczniu mężczyzn 1066, kobiet 967, w Lu-tym m. 891, k. 885, w Marcu m. 932 k. 979, razem m. 2889, k. 2831,—na wiosnę w Kwietniu m. 894, k. 817, w Maju m. 790 k. 828, w Czerwcu m. 805, k. 753, razem m. 2489, k. 2398,—w lecie w Lipcu m. 829, k. 779, w Sierpniu m. 808, k. 795, Wrześniu m. 887, k. 857, razem m. 2524, k. 2431,—w jesieni w Październiku m. 869, k. 870, w Listopadzie m. 981, k. 925, w Grudniu m. 928, k. 962, razem m. 2778, k. 2757.

Ewangielicy.

W zimie w Styczniu m. 130, k. 127, w Lutym m. 97, k. 123 w Marcu m. 133, k. 119, razem m. 360 k. 369.—na wiosnę w Kwietniu m. 93, k. 107, w Maju m. 83, k. 101, w Czerwcu m. 110, k. 78, razem m. 286, k. 286,—w lecie w Lipcu m. 102 k. 84, w Sierpniu m. 107, k. 94, Wrześniu m. 96, k. 119, ra-zem m. 305, k. 297,—w jesieni w Październiku m. 109, k. 108 w Listopadzie m. 82, k. 75, w Grudniu m. 111, k. 116, razem m. 302, k. 299.

(d n. c.).

Chórob y panuj ące w Warszawie w miesiącu Wrześniu 1872.

Katar przewodu pokarmowego w rozmaitym stopniu.
Kilka też wypadków sporadycznej Cholery.

Durzyca wysypkowa i gorączka durzycowa, z przebiegiem często 3 tygodniowym a niekiedy z zausznicą.

Zapalenie kiszek i otrzewnej, dosyć częste u dorosłych i u dzieci, a także u położnic.

Zapalenie płuc u dorosłych.

Szkarlatyna bardzo liczna, w rozmaitym stopniu, od gorączkowego zapalenia gardła, aż do silnej wysypki z błonicą. Często śmierelna

Ospa naturalna, złagodzona i wietrzna w mniejszej liczbie.

Róże twarzy dosyć często widziane.

Mumps między dziećmi.

Choroby połogowe.

Dr. M. A p t e.
